

Idioritmija ir eksperimentavimas su socialumo formomis alternatyvioje menininkų bendruomenėje Saint Erme miestelio vienuolyne

Auridas Gajauskas

Nepriklausomas tyrėjas
Independent Researcher
gajauskasauridas@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje tiriamas alternatyvios menininkų bendruomenės, įsikūrusios vienuolyno pastatuose Saint Erme miestelyje, gyvenimas ir eksperimentai su socialumo formomis. Aprašomos vienuolyno pastatų istorinės ir architektūrinės erdvės, atkreipiant dėmesį į anksčiau vienuolyne veikusios moterų vienuolių kongregacijos, mokyklos ir vėliau pastatus užėmusio kulto pėdsakus. Straipsnyje reflektuojamas bendruomenės steigimo idėjų ryšys su egzistencine filosofija ir XX amžiaus pabaigos performanso meno istorija. Pristatomi kritiniai principai, kuriais remiasi bendruomenės saviorganizacija bei idioritminiai individo ir bendruomenės santykiai. Tiriama, kaip bendruomenėje traktuojama nuosavybė, mandatas arba įgaliojimas, kaip eksperimentuojama su skirtingais saviorganizacijos modeliais. Taip pat analizuojami santykiai su daugiausia religinga miestelio bendruomene ir ne žmonėmis arba gyvūnais. Parodomos pastangos nesekti ydingais Vakarų institucijų pėdsakais ir pasipriešinti rasizmo, klasinio dominavimo bei seksizmo apraiškoms.

Pagrindiniai žodžiai: idioritmija, potencialumo subjektas, performansas, profanacija, saviorganizacija, mandatas, atvirkštinė inžinerija, Janas Ritsema, alternatyvi bendruomenė.

Idiorrhythmy and Experimentation with Forms of Sociality in an Alternative Artist Community at the Monastery of Saint Erme

Abstract. The article explores the life and experiments with forms of sociality of an alternative community of artists based in the monastery buildings in the town of Saint Erme. The historical and architectural spaces of the monastery buildings are described, paying attention to the traces of the former nuns' congregation, school and community of the cult that occupied the buildings. The article reflects on the connection of the ideas of establishing the community with existential philosophy and the history of performance art of the late 20th century. The critical principles on which the self-organisation of the community and the idiorhythmic relations between the individual and the community are based are presented. The article examines how the community treats property, mandate or authority, and how it experiments with different models of self-organisation. It also analyses relations with the

Padėka. Straipsnis parašytas 2025 metais svečio mokslininko teisėmis vizituojuant „Taikomųjų teatro studijų institute“ Giesseno universitete. Tyrimą parėmė KAAD (*Der Katholische Akademische Austauschdienst*).

Received: 20/9/2025. Accepted: 14/12/25

Copyright © 2025 Auridas Gajauskas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

mainly religious community of the town and with non-humans or animals. It reflects on efforts not to follow in the footsteps of flawed Western institutions and to resist manifestations of racism, class domination, and sexism.

Keywords: idiorrhythmy, subject of potentiality, performance, profanation, self-organisation, mandate, reverse engineering, Jan Ritsema, alternative community.

„Thalelas pasidirbino sau
voverės narvelį su ratu viduje.“
(Barthes 2013: 29)

Septintajame dešimtmetyje pradėjo rasti daugiau alternatyvių ir siekiančių eksperimentuoti su socialumo formomis bendruomenių. Vis daugiau žmonių dėl įvairiausių priežasčių norėjo pasitraukti į alternatyvias grupes, pradžioje nedideles, kurios vėliau išaugdavo į didesnes bendruomenes arba išnykdavo. Vienos jų buvo religinės, kitos anarchistinės, pavyzdžiui, hipių. Dar kitos atsirado veikiamos pasibaigus Antrajam pasauliniam karui įvykusių proveržių bihevioristinėje psichologijoje, kuri skatino eksperimentuoti su socialumo formomis (Skinner 1948; Skinner 1974; Kinkade 1974). Keletas tokių bendruomenių išliko ir gyvuoja iki mūsų laikų (Wheeler 2016; Passehl 2004; Komar 1983; Kinkade 1974). XXI amžiaus pradžioje Europoje ėmė ryškėti naujų alternatyvių bendruomenių steigimo tendencija. Bojanos Cvejić teigimu, perteklius, kurį mūsų pasiturinčios visuomenės gali sau leisti, kaupiasi jų paribiuose, telkiasi pastatuose, kuriuose anksčiau funkcionavo fermos, mokyklos, kasyklos ar vienuolynai, kuriuose įvairūs kultūros darbuotojai, socialiniai aktyvistai ir menininkai pritaiko savo įrankius ir eksperimentuoja su įvairiomis komunalinio gyvenimo ir socialumo formomis (Cvejić 2024). Šiame straipsnyje tyrinėjama alternatyvi bendruomenė, XXI amžiaus pradžioje įsikūrusi Saint Erme prieš kelis šimtus metų įkurtame vienuolyne, kuris buvo apleistas XX amžiaus antroje pusėje, ir jos eksperimentavimas su socialumo formomis.

Tradiciškai alternatyvių, egalitarinių ir biheviorizmo eksperimento idėjomis besiremiančių bendruomenių sudėtis kinta, tačiau jų išskirtinis bruožas išlieka pastovumas. O aprašoma bendruomenė yra ne egalitarinė, anarchistinė ar religinė, bet visų pirma performatyvi ir išsiskiria ypatingu tranzityvumu. Kaip ir kitose bendruomenėse, Saint Erme bendruomenėje yra vadinamieji *long stayers*, bet dauguma atvyksta ir pasilieka vos keletui dienų ar savaitių. Šiuo požiūriu ji visiškai atitinka menininkų rezidencijos statusą, tačiau kitais aspektais tampa radikalia jos alternatyva.

Vienuolyno pastatus 2005 metais nusipirko ir kartu su draugais ir kolegomis strategiškai išskirtinėje vietoje, tarp didžiųjų Europos kultūros centrų¹ bendruomenę

¹ Tiriant rezervacijų statistiką matyti, kad daugiausia žmonių į Saint Erme atvyksta (pateikiau mažėjančia tvarka) iš Paryžiaus, Amsterdamo, Briuselio, Berlyno, Londono, Stokholmo, Niujorko, Kopenhagos ir kitų miestų. Tačiau rezervacijų skaičius iš Paryžiaus dažniausiai yra beveik tris kartus didesnis negu antroje vietoje esančių ir paprastai panašiai tiek pat rezervacijų išsiskiriančių Amsterdamo ir Briuselio. Pavyzdžiui, 2019 metais buvo 286 rezervacijos iš Paryžiaus, 96 iš Amsterdamo

įkūrė olandų teatro režisierius ir choreografas Janas Ritsema (1945–2021). Oficialus pavadinimas – „Performatyvių menų forumas“ (PAF) – dažnai keičiamas ar papildomas, pavyzdžiui: „menininkų rezidencija“ (Ritsema 2008), „viešojo mokykla“ (*L'union* 2013), „saviorganizacijos universitetas“ (Siepen 2006), „ne institucinė institucija“ (2010) ir visai neseniai – „alternatyvi bendruomenė“ (Cvejić 2024). Forumo įkūrimo idėjos ir struktūra pirmiausia atspindi performatyvaus meno transformacijas XX amžiaus antroje pusėje ir gali būti laikomos jų dalimi. Kartais tiesiog „performansu“ vadinama „ne institucinė institucija“ pradėjo veikti remdamasi „taisyklėmis“, „principais“ arba „meniniais apribojimais“, kurie, nors ir suformuluoti kolektyviai, ypač atspindi Ritsemos, Cvejić ir jų draugų apie 2000 metus kurtų performansų įgyvendinimo taisykles ir aktoriams keltus reikalavimus.

Būtų galima teigti, kad bendruomenė tik užėmė vienuolyno / mokyklos pastatus ir su pačia institucija neturi nieko bendra (tai skatintų ir pats įkūrėjo santykis su religija. Į Dievo buvimo klausimą Ritsema atsako: „Negalėtų mažiau rūpėti“). Tačiau straipsnyje taip pat pritariama požiūriui, kurio laikomasi Sophie Poudroux ir Nathalie Souaille dokumentiniame filme *„Atelier d'écriture à Paf“* (2016), – „PAF“ jos pamini kaip transformuotą iš vienuolyno. Kitaip tariant, pabrėžiant ne tai, kas be refleksijos pašalino vienuolyno / mokyklos idėją iš jo aplinkos, bet tai, kas ją transformavo ir suteikė naują, sekuliarią ir idioritminę gyvavimo formą. Klasikinę vakarietiško vienuolyno, mokyklos *regulą* pakeitė tai, ką galima vadinti „idioritmine regula“². Panašus santykis su institucija, kuriuo siekiama ją keisti atsižvelgiant į jos esmę, aptinkamas daugelio performanso menininkų darbuose XX amžiaus pabaigoje ir ypač XXI amžiuje. Savo ruožtu idioritmijos sąvoka perimama iš Roland'o Barthes'o, kuris ją išskiria pabrėždamas keletą jos reiškinių: „gyvenimo kartu“ gerbiant vienas kito individualų ritmą ir sekimą savo ritmu arba savo prietaisu (įrankiu, instrumentu, taisykle, tekstu) (Barthes 2012)³.

ir 93 iš Briuselio. Šių duomenų apskaičiavimas yra tik iš esmės teisingas. Jis yra labai netikslus, nes daug rezidentų neskelbia miestų, iš kurių jie atvyksta, 2023 metais sąrašai buvo vedami apskritai nenurodant atvykimo vietos, o 2024, 2022 ir 2012 metų sąrašų visai nėra (žr. www.pa-f.net/basics [žiūrėta 2025-09-01]).

² Idioritmijos kaip „vienuolinio gyvenimo taisyklės“ (Evans 2004: 644) supriešinimas su *regula* kaip taisyklių sistema svarbus Barthes'o diskursui / fantazijai apie gyvenimą kartu. Remdamasis Benveniste'u, jis atkreipia dėmesį, kad šio žodžio etimologija nurodo linijos brėžimą („regula, tai linijos brėžimo prietaisas“). Karalius nevaldo, jis nusprendžia, kurios erdvės turi būti konsekruotos. Kitaip tariant, taisyklių laikymasis iš anksto yra teritoriškas (Barthes 2012: 116). PAF atveju taisyklės nesiekia teritorinio erdvių apibrėžimo, bet veikia jų takumo. Taisyklės laikymasis gali būti suprantamas ir kaip savo pojūčių, savo instrumento ar darbo įrankio sekimas ir pan. Kaip tik tai leidžia išskirti idioritminę, visiems galiojančią, taisyklėmis apibrėžtą regulą.

³ Mažiausiai keletas sąvokų šiame apibrėžime reikalauja paaiškinimo. Remdamasis Emile'io Benveniste'o *Problemes de linguistique generale* (1966) tyrimais, Barthes'as „idioritmijos“ etimologinėje sandaroje išskiria *rhuthmos*, o *rhythm*, kuris siejamas su vandens paviršiaus bangavimu, nesiremia. Jis rašo: „*Rhuthmos refers to the pattern of a fluid element, of a letter arbitrarily shaped, of a robe which one arranges at will, of a particular state of a character or mood*“ (Barthes 2012: 7–8). Benveniste'o išplėtotas požiūris leidžia geriau suprasti ir žodžio vertimą iš graikų kalbos, kur šis tradiciškai reiškia „savo paties prietaisų (arba savo ritmo) sekimą“ (Evans 2004: 644).

Barthes'as, apibrėždamas pirmiausia Atono kalno vienuolių gyvenimo būdą, paskaitose „*Comment vivre ensemble*“ (1976–1977) jį iškelia vakarietiško bendruomeninio gyvenimo ir krikščionybės kaip valstybinės religijos priešpriešoje, kur atpažįstamas nepakantumas idioritminėms struktūroms. Šia prasme idioritmija straipsnyje suprantama kaip kolektyvinio gyvenimo *derinimas* su individualiu gyvenimu, subjekto nepriklausomybės derinimas su grupės socialumu. Šių pastangų centre iškyla ir sudėtingas, kompleksiškas individo santykis su galia (arba galiomis), kuris bendruomenėje nuolat kritiškai apmąstomas ir „derinamas“ pasitelkiant meninius ir socialinius, su profanacija, performanso menu ir subjektyvacijos įgalinimu sietinus eksperimentus.

Nuo 2019 metų bendruomenė ypač radikaliai eksperimentuoja su saviorganizacijos modeliais ir gyvenimo kartu praktikomis. Pirmą kartą į Saint Erme bendruomenę atvykau 2016 metais ir nuo tada ten lankausi bent kas kelerius metus. Mano apsisprendimą atlikti etnografinį lauko tyrimą paskatino tai, kad pastaruoju metu stebėjau įvairius socialinės ir kultūrinės atskirties bei trinčių atvejus (Gajauskas 2025; 2024), o alternatyvios bendruomenės siūlo tiek savo, tiek kitų žmonių kuriamų visuomenių problemų pažinimo ir sprendimo būdų (Passehl 2004). Kita priežastis – tai alternatyvi santykio su bendruomene forma, kurią įgijo tyrimas, paremtas dalyvaujamojo stebėjimo metodu, kai apsisprendžiau dalyvauti bendruomenės saviorganizacijos eksperimente, kurio metu bendruomenę kuriantys individai pasiskirsto pareigomis ir vienas kito „statusą“ įvardija gyvūnų vardais.

Apsisprendimas atlikti *aštuonkojo* „vaidmenį“ (o ne, pavyzdžiui, „eiti stiuardo ar vadybininko pareigas“, kaip tai daroma „normaliose“ institucijose) bendruomenėje, kurioje „visi yra gyvūnai“, atsirėmė į mano kaip aktoriaus / aktanto veiksmą lygiaverčių dalyvių ekosistemoje (Jackson 2015). Kitaip tariant, „ne institucinė institucija“ kaip eksperimentas prisidėjo prie mano tyrimo metodikos skatindama neignoruoti bendruomenės, apmąstyti ją kaip performansą ir eksperimentą nepamirštant ir savo paties individualizuoto santykio perspektyvos. Dėl to simetrinės antropologijos požiūris yra ypač naudingas. Iš vienos pusės, jis išardo tradicinį dualizmą ir skatina santykių pynimo darbą tarp ekosistemos dalyvių, kurie nebėra tarpusavyje iš anksto supriešinti (plg. Bismark 2012: 298–299). Kita vertus, ji leidžia atkurti tuos veiksmus ir pastangas, kurias ir aš, ir bendruomenės nariai deda platesniame, kritiniame ir konceptualiajame, taip pat kalbiniame „mąstymo istorijos“ kontekste⁴.

Mano metodinė pozicija buvo veikiamą ne tik „saviorganizacijos“ universiteto eksperimentų bei su jais susijusių tyrimų, bet ir joje vyraujančio požiūrio į teoriją. Viena vertus, bet kokie aktualūs klausimai gali būti aptarti susitikus vietoje, gyvai dalinantis patirtimi ir žinojimu. Kita vertus, kadangi tarp bendruomenės narių yra daug humanitarinių mokslininkų, menininkai irgi daug skaito, klesti dalinimasis žinojimu bei eksperimentai, teorija

⁴ Mąstymo istorijos sąvoka perimta iš Martino Heideggerio. Jis istoriją reflektuoja kaip būties istoriją. Šiuolaikybėje vykstančios diskusijos, kaip išvengti nematomo darbo, atsižvelgti į žmogaus susisaistymą su kitomis būtybėmis bei eksperimentai su socialumo formomis, kurios atsiremia į erdvę kaip mąstomą ir kartu kuriamą, atskleidžia naujas mąstymo istorijos tendencijas, esančias anapus linijinio, modernią pažangą skelbiančio istorijos traktavimo.

bendruomenėje traktuojama kaip „imanentinė praktika“ (Siepen 2006). Be to, kiekvienais metais rengiamas „vasaros universitetas“, vyksta ir daugiau susitikimų, susibūrimų ir sąskrydžių. Filosofas Gabrielius Catrenas kasmet organizuoja filosofijai skirtą renginį ir pats jame moko matematikos. Kai kurie susibūrimai veikia dažnai, bet tik keletą metų, tada išnyksta (taip atsitiko „*Asymmetry Study Group*“), kiti vyksta ilgiau, bet retais intervalais (pavyzdžiui, „*Spring meeting*“). Jų temos keičiasi. Pastaraisiais metais daugiausia dėmesio susilaukė infrastruktūrinė kritika. Nors Marina'os Vishmidt (1976–2024) ir kitų autorių darbai sustiprintų ir praplėstų mano tyrimą, dėl kuklios darbo apimties infrastruktūrinės kritikos aspekto buvo atsisakyta.

Straipsnyje remiamasi interviu, darytais su alternatyvios bendruomenės nariais ir miestelio gyventojais, taip pat informacija, surinkta dalyvaujamojo stebėjimo pagrindu, ir kitais įvairiais šaltiniais. Bendruomenės nariai sukuria daug kritinių tekstų, kuriuose apmąstoma ne tik meno teorija ir istorija, bet ir bendruomenės veikla. Greta su bendruomene nesusijusių Giorgio Agambeno (2007) ir Algio Mickūno (2020) darbų išskirčiau Bojana'os Kunst (2015), Bojana'os Cvejić (2015; 2024), Jano Ritsemos (2008; 2010) ir kitas knygas, straipsnius ir tekstus. Vieni jų atsiduria žurnaluose, kiti internete – aktyviausiai su saviorganizacija susijusiems asmenims prieinamuose archyvuose. Tai paskatino visus šiuos šaltinius apibendrintai traktuoti kaip „dokumentus“. Kai kurie jų, kaip antai dažnai cituojamas tekstas „*Murky Waters*“, bent kol kas prieinami tik į PAF saviorganizaciją aktyviau įsitraukusiems asmenims. Straipsniui svarbūs Saint Erme *L'Association Mémoires Locales* leidiniai, ypač vietinio istoriko Jeano-François Martino (1952–2020) po mirties išleista knyga „*St-Erme et le Couvent*“ (2024).

Straipsnį sudaro šešios dalys. Pirmojoje apžvelgiama architektūrinė, geografinė ir istorinė Saint Erme vienuolyno erdvė, skiriama dėmesio jos kaitai, kurioje savo pėdsakus paliko Notre-Dame seserų kongregacija, XX amžiaus antroje pusėje jame veikęs kultas ir naujai įsikūrusi alternatyvi menininkų bendruomenė.

Antroje dalyje pristatomos svarbiausios alternatyvios bendruomenės veiklą įgalinančios idėjos ir meniniai apribojimai (taisyklės arba principai). Keliamas klausimas, kaip negatyvi refleksija arba abejonė susijusi su kūrybinio subjekto bei objekto potencialu ir kaip šis potencialas, traktuojamas kaip „takios nuosavybės“ pagrindas, įgalina alternatyvios bendruomenės „gyvenimą kartu“ (Barthes 2012).

Kitoje dalyje reflektuojama bendruomenės pozicija vadinamosios „kapitalizmo religijos“ (Benjamins), sekuliarizacijos ir siekio „sugrąžinti žaidimui jo profanacinį pašaukimą“ (Agambenas) kontekste. Aptariamos priežastys, kodėl po daugiau nei dešimties veikimo metų bendruomenės saviorganizacijos taisyklės papildė asimetrijos principas.

Ketvirtoje dalyje analizuojama, kaip suprantamas politiškumas alternatyvioje bendruomenėje. Pateikiamas pasipriešinimo politikos ir meno sferų atskyrimui pavyzdys. Toliau trumpai ir tik bendrais bruožais apžvelgiamas eksperimentavimas skirtingais saviorganizacijos modeliais. Reflektuojamas bendruomenės narių požiūris į mandatą saviorganizacijoje, kai jis traktuojamas pasitelkus gyvūnų vardus.

Penktoje dalyje gilinamasi į alternatyvios bendruomenės ir miestelio gyventojų santykius. Aptariama, kokią vietą istoriniame ir religiniame miestelio kontekste užima

bendruomenė. Pristatomos svarbiausios PAF kaip „viešosios mokyklos“ veikimo kryptys ir pateikiama keletas alternatyvios edukacijos pavyzdžių.

Šeštoje dalyje aptariama, kaip keičiasi bendruomenė, pavyzdžiui, joje vis daugiau dėmesio sulaukia anksčiau neįleisti gyvūnai, gyvenimo partneriai ir vaikai. Analizuojami seksizmo apraiškų atvejai bei tai, kaip bendruomenė priešinasi skirtingoms su seksizmu, rasizmu, klasiniu išnaudojimu susijusioms ir kitoms Vakarų institucijose bei visuomenėje paplitusioms tendencijoms.

Apie istorinę ir architektūrinę vienuolyno pastatų erdvę, kurioje įsikūrė alternatyvioji bendruomenė

Vienuolyno pastatai, kuriuose anksčiau Saint Erme miestelyje⁵ veikė Notre-Dame seserų kongregacija (*Congrégation des Sœurs de Notre-Dame à Saint-Erme*, 1816–1961) ir jos vadovaujama mergaičių mokykla⁶, pasiekiami iš miestelio pusės kopiant Rue Haute keliu, kuris veda pro Šv. Ermo bažnyčią, kyla stačiai į kalną ir, pasiekęs vienuolyno teritorijos kampą, staigiai suka į šoną (Charpentier 1912). Tame posūkyje – įvažiavimas į vienuolyno pastatus, toje vietoje visiškai uždengtas iš kiemo pusės dirbtuvių stogo. Tai pavojinga vieta tiek atvykstančiam į vienuolyno kiemą, tiek iš jo išvykstančiam. Pagrindinis, oficialusis įėjimas yra gerokai žemiau, gatvėje, priešais šalikelėje pastatytus ir beveik jokia šaligatviu nuo kelio neatskirtus dviaukščius mūrinius kaimo gyventojų namus. Centriniai vartai, viršuje papuošti Maltos kryžiaus ženklu, jau daug metų beveik nevarstomi ir užrakinti. Vietinė gyventoja ponia Kutiur⁷ (75 m., buvusi buhalterė) pasakojo, kad kongregacijos laikais pro juos buvo einama į kiemą, iš kurio buvo galima patekti arba į vienuolyno holą, arba apeiti pastato kampą rytuose ir pro atskirą įėjimą, kitą negu tą, pro kurį melstis ėjo vienuolyno gyventojos, būti įleistiems į vienuolyno koplyčią. Taip buvo įleidžiami lankyti auklėtinių atvykę artimieji bei parapijiečiai, norintys sekmadieniais dalyvauti pamaldose vienuolyno koplyčioje. Pagrindinis vienuolyno pastatas – tai 1875 metais pastatyti neo-renesansinio stiliaus rūmai. Jo fasadą sudaro keturi aukštai, didelė pastogė. Jis atgręžtas į gatvę. Didžiulis statinys, iškilęs ant kalvos ir ryškiai išsiskiriantis iš miestelio pastatų, iš gatvės pusės kuria didingumo įspūdį, kurį stiprina aukštyn kylantys piliastrai, itališkų formų frontonai ir aplink aukštai įrengtą stoglangį prancūzų renesanso stiliumi sukurti

⁵ Nors oficialiai Saint Erme apibrėžiamas kaip bendruomenė ir įvairiuose šaltiniuose traktuojamas kaip kaimas (žr., pavyzdžiui, BDG 2022), straipsnyje vadinamas miesteliu pabrėžiant, kad jame gausu įstaigų, kurios sutelkia gyventojus iš kitų bendruomenių. Pavyzdžiui: didžiulis prekybos centras, bankas, traukinių stotis, vaistinė ir pan.

⁶ 1865 metais išleistas *Le miroir des ordres et instituts religieux de France* skelbia, kad Saint Erme Dievo Motinos seserų bendruomenė, įkurta Saint-Erme-Outre-et-Ramecourt 1816 metais abato Chrétiens, siekiant mokyti mergaites, ypač skurdžiausias, ir rūpintis ligoniais namuose bei hospisuose. Bendruomenę kanoniškai 1826 metais įsteigė Suasono vyskupas Jules-François de Simony, pavadinimu „Dievo Motinos seserys“. Ji buvo civiliai įgaliota 1827 m. balandžio 22 d. karališkuoju dekretu (plg. Maillaguet 1865: 276–277).

⁷ Visi interviu davusių asmenų vardai straipsnyje pakeisti.

papuošimai su laikrodžiu centre (Martin 2024: 74; Payne 1999). Kontrastą sustiprina ir pati siaura gatvė, taip pat nedidelis, palyginti su kitomis erdvėmis, vienuolyno kiemas tarp fasado ir vartų.

Ant rūmų stogo per vidurį seniau buvo ir nedidelis, cilindro formos bokštas, kuris kartu su visai čia pat esančios Šv. Ermo bažnyčios varpine ir už centrinio fasado pasislėpusio vienuolyno koplyčios varpinės bokšteliu sudarė patrauklų ansamblį, kurį galima matyti vienuolyno nuotraukose, darytose XX amžiaus pradžioje. Vienoje iš daugybės fotografijų, kurios jų darymo laikais buvo naudojamos kaip atvirlaiškiai, matyti kampinis įvažiavimas į vienuolyną, nufotografuotas giliai iš priešais esančio, atsišakančio akligatvio, kuriame stovi keletas „miestelėnių“ ir „miestelėnų“. Ta vieta atrodo kaip solidi erdvė, panaši į didelio miesto ar net senojo Paryžiaus priemiestį (*SEO* 2025: 17). Fotografas, matyt, tyčia paveikslavo taip, kad matytųsi viename krašte esantys namai, o dešinėje pusėje esantis miškas nesimatyti. Šiandien šis vaizdas beveik nepasikeitęs, nors jis gali sudaryti vienos judriausių miestelio vietų įspūdį: vienuolyno įvažiavimo vartai nerakinami visą parą, pro juos vaikšto žmonės, pro šalį Laono kryptimi važiuoja automobiliai.

Už posūkio toliau į kalvą kylantis kelias suspaustas dviejų kalvų, kurių viena, mažoji, yra vienuolyno teritorijoje, atitverta aukšta mūrine siena. Ant abiejų kalvų ir kylant aukštyn tankėjantys medžiai suformuoja aukštą tankmę, kuri kaip gyva siena stovi tarp vienuolyno ir dangaus krašto. Kai vėjas pučia iš vakarų, debesys užklumpa vienuolyną netikėtai, lyg atnešti medžių viršūnių. Atrodo, kad jie slenka daug žemiau nei debesys, matomi pro vienuolyno langus ar iš sodo virš miestelio ir Šampanės lygumų šiaurėje bei rytuose. Neorenesansinė pastato dalis jungia du seniau statytus, gana didelius, bet ilgus dviaukščius mūrinius pastatus, kurių viename, vakariniame, dabar yra pagrindinis įėjimas. Ant priešais esančios kalvos, ant kurios anksčiau stovėjo didelis kryžius, žemiau buvo įrengta grotina, dabar ten auga medžiai ir krūmai. Į ją galima patekti iš kiemo siaurais laiptais, einančiais tarp dirbtuvių, senųjų vienuolyno pastatų, nenaudojamų tualetų ir sandėliukų. Einant pagal šiuos pastatus atsiveria aukšti mūriniai, kalną „laikantys“ sutvirtinimai ir, galiausiai, ilgas, lengvas, iš dalies įstiklintas, rekreacinės paskirties pastatas. Jis stovi tarp jau minėto kalno, per kurį takai veda į pietuose esantį vienuolyno sodą, ir vakarinio vienuolyno pastato, kuris su įvažiavimo kiemu visą šį kompleksą suskliaudžia į uždarą erdvę. Tame keistame, iš pažiūros didelį garažą primenančiame pastate, kuriame kongregacijos laikais buvo įrengta teatro scena (Martin 2024: 50), šiandien kabo didelis kino ekranas. Nors erdvė taip pat naudojama statyti automobiliams, kaupti nereikalingiems baldams, daiktams ar laikyti malkoms, kartais čia vyksta ir vaizdo performansų ir filmų peržiūros.

Kai vienuolyną nusipirko Ritsema, vienuolyno erdvės buvo apleistos ir nenaudojamos, įvažiuojamasis kiemas buvo apaugęs aukšta žole. Pirmieji atvykėliai, kuriuos Ritsema kartu su Cvejič sukvietė kartu diskutuoti apie pastatų ateitį, vaizdą lygino su apleistu viešbučiu, kuriam skirta atsidaryti tik keletui dienų, o tada vėl pradingti, nugrimzti į praeitį (Siepen 2006). Iš dalies taip ir atsitiko, bendruomenė dažnai įgyja ne tik pigaus viešbučio, bet ir falansterio ir kitų panašių įstaigų, kurios tiriant gyvenimo kartu formas, priešinamos vakarietiškiems vienuolynams, požymių (Barthes 2012). Pasakojama, jog

viena miestelio gyventoja, kuri vertėsi labai skurdžiai ir išsiderėjo, kad bendruomenė kas rytą per dažniausiai pravarę virtuvės langą paduotų jai maisto ir kavos, vietą apibūdino net kaip „visai neblogą *burdel*“⁸. Tikriausiai tą klaidingą išpūdį sukėlė socialine prasme *nesuvaržytas* translyčių ir daugelio kitų asmenų rengimasis ir elgesys. Tačiau dažniausiai kiemas atrodo kaip tradicinė, bendruomenės namų ar net vienuolyno kiemą primenanti erdvė, per kurią vaikšto atvykstantys ir išvykstantys žmonės, kur atliekami pastato priežiūros, mašinų remonto, dviračių taisymo ir visokiausi kiti darbai.

Kiemo erdvę ribojanti vakarinė vienuolyno dalis yra tik dviejų aukštų su erdvia palėpe, kuri dažnai panaudojama kaip džiovykla. Joje, pasak liudininkų, pačioje Antrojo pasaulinio karo pabaigoje slėpėsi vokiečių kariuomenės dezertyrai, veikiausiai ukrainiečiai, kuriuos vokiečiai jėga atsivežė iš Rytų fronto (Cens 2009). Antrame aukšte yra gyvenamieji kambariai ir bendruomenės steigėjo apartamentai, kurie po jo mirties tapo aktyviausiai į saviorganizaciją įsitraukusių asmenų, vadinamųjų „paferių“, „pofisu“ (Ritsema 2008). Pirmame aukšte įrengta viena iš trijų bendruomenės virtuvių ir jai priklausantis valgomasis. Greta įrengta rūkymo vieta, vaistinė ir kelios studijos. Kartais šią virtuvę menininkai juokais vadina „*sad kitchen*“, nes joje renkasi pavieniai asmenys ar mažos grupelės. Yra ir kita virtuvė, skirta bendriems patiekalams gaminti, joje telkiasi didžioji bendro gyvenimo dalis.

Šiaurinėje pastato dalyje, be minėtos virtuvės, yra iš vienuolyno *oratoire*⁹ į valgomąjį transformuota erdvė, pastato priežiūros kambariai, skalbykla, bibliotekos ir muzikos kambarys. Cokoliniame aukšte yra didžiulė pobūvių salė, kuri kongregacijos laikais veikė kaip refektorius. Šalia esančioje tų laikų virtuvėje dabar yra įsikūrusi „*Third kitchen*“ risografinės spaudos spaustuvė, kurioje eksperimentuojama su spauda bei leidžiami bendruomenės ir jos narių leidiniai (Martin 2024: 101). Už refektoriaus langų į pietus nematyti nieko, tik mūrinė siena. Kaip dažnai būdinga tokio tipo pastatams, iš vidinio kiemo pagal sieną driekiasi platus, maždaug trijų ar keturių metrų aukščio betoninis, sujungtas su kitomis

⁸ „Viešbutis“ ir „viešnamis“ yra dvi sąvokos, kurias pasitelkė Charles’io Fourier *falansterio* kritikai. Vienu iš požiūrių, „falansteris yra rojus, kurį sukūrė senas namų ir viešnamių vartotojas savo *asmeniniam* naudojimui“. Barthes’as tai vadina puikia utopine medžiaga (Barthes 2012: 5). PAF tokį utopizmą irgi peržengia. Bendruomenei, kurioje valgi kartu gamina savanoriai, o vakarienei susidedama ir ji vienam asmeniui kainuoja apie 4 eurus, irgi būdinga tam tikra *tables d’hôte* (ribotas patiekalų kiekis už nedidelę sumą) forma. O dėl palyginimo su „viešnamiu“, tai yra buvę taip, kad tam tikri asmenys, kurių elgesys buvo dažnai kritikuojamas, bendruomenę suprato kaip laisvo savo seksualinių norų patenkinimo vietą. Apie tai bus rašoma paskutiniame skyrelyje. Pažymėtina, kad atmosfera bendruomenėje keičiasi taip dažnai ir radikaliai, kad PAF iš tiesų kartais, atrodo, yra ne daugiau nei tik pigus viešbutis (Töpfner 2024).

⁹ „Oratoriumas yra vieta, skirta maldai, arba nedidelis pastatas, kuriame meldžiamasi, prašoma dieviškos apsaugos. Tiksliau, tai yra kambarys (dideliame pastate), skirtas asmeninei maldai. Jis skirtas garbinti šventąjį, kurį vaizduoja statulėlė“ (Martin 2024: 82). Visos šiuo atveju probėgšmais minimos erdvės buvo transformuotos, jų pirminė paskirtis buvo kitokia. Pavyzdžiui, šiuo metu kaip akademinė biblioteka funkcionuojanti erdvė anksčiau veikė kaip vieta, kurioje mokyklos auklėtinės sutikdavo savo lankytojus (ten pat: 75–76). Įdomu jas lyginti: vienoje vyrauja vienodais atstumais sustatytos kėdės, tarp kurių turėtų girdėtis tik susitikusiųjų šnabždesiai, kitoje – knygų sausakimšos lentybos, kur šnabždesius keičia nebylus klaviatūrų tipenimas.

erdvėmis angliškas kiemas (*cour anglaise*). Į jį galima patekti iš refektoriaus arba nusileisti laiptais, o per virš jo esantį tiltelį, vedantį iš holo, galima pereiti į vidinį vienuolyno kiemą. Antrame ir trečiame aukštuose yra vadinamoji *big studio*, kur anksčiau miegojo visos vienuolyno / mokyklos auklėtinės, taip pat medijų kambarys, daug įvairaus dydžio nedidukų kambarių, erdvių studijų, pro kurių langus galima apžvelgti miestelio panoramą ir tolyn nusidriekiantį horizontą.

Tuo metu, kai vienuolyno / mokyklos pastatus valdė Notre-Dame seserų kongregacija, „mažųjų kambarių“ dar nebuvo. Beveik visos erdvės buvo perskirstytos, daug jų įrengta devintame dešimtmetyje, kai pastatų valdymą perėmė iš Belgijos atvykusio dvasininko Marcelio Cornelio (1921–1998) įsteigta ir su nekilnojamojo turto bendrove „*Haut de Saint-Erme*“ siejama bendruomenė. Netrukus ji tapo žinoma kaip pavojinga, narių atmintį falsifikuojanti ir su šeimomis juos kiršinanti „sekta“¹⁰ (Woodrow 1982; Trouslard 2005). Po ilgų katalikų ir pasaulietinės valdžios persekiojimų, kuriuose labiausiai pasižymėjo už „sektų“ šalyje demaskavimą įvairiais apdovanojimais pagerbtas kunigas Jacques’as Trouslard’as (1924–2011), bendruomenė iširo ir vienuolynas buvo apleistas. Nedidelių kuklių kambarių, panašių į tuos, kuriuos įrengė minėta bendruomenė, esama ir rytiniame vienuolyno korpuse, kuris kiek ilgesnis už vakarinį, nes užsibaigia 1930 metais pailgintos koplyčios pastatu, išpuoštu žinomo prancūzų meistro Jacques’o Simono akmens stiklo vitražais (Martin 2024: 90).

Dėl tokios pastato struktūros vidinis kiemas, uždaras iš visų pusių, išskyrus pietinę, yra apsaugotas nuo vėjo ir atskirtas nuo nereikalingo kontakto su miestelio gyventojais. Palyginti su kongregacijos laikais XX amžiaus pradžioje darytomis nuotraukomis, vidinis kiemas apaugo žole, išnyko takai, sumažėjo medžių. Kieme beveik visada vyko aktyvus gyvenimas. Pastaraisiais metais, ypač dėl išaugusio atvykstančiųjų skaičiaus, kuris, pasak pastato priežiūros sparno narių, kenkia senai ir nuolat remontuojamai pastato infrastruktūrai, gyvenimas tapo dar aktyvesnis¹¹. Geru oru kieme rengiamos vakarienės,

¹⁰ Sutikdami su religijotyrininkų pastabomis, kad dažnai religiniai kultai yra neteisingai traktuojami kaip sektos, šiame straipsnyje laikysimės metodiškai pamatuotos distancijos ir Cornelio įsteigtą bendruomenę traktuosime ne kaip sektą, bet kultą, tuo pačiu metu parodydami, kokio požiūrio šiuo klausimu laikosi vietiniai gyventojai. Žodelį „sektą“ dėsimė į kabutes, pabrėždami nestabilią sąvokos reikšmę, pavyzdžiui, tada, kai nurodomas jos naudojimas siekiant susidoroti, išreikšti nepasitikėjimą ir net pagiežą santykyje su naujaisiais religiniais judėjimais. Tai nereiškia, kad judėjimą traktuojant kaip kultą, tikima, jog jis negalėjo padaryti žalos jo nariams. Plačiau apie sektos ir kulto skirtumą galima skaityti, pavyzdžiui, Mindaugo Peleckio knygoje: Peleckis 2022: 20.

¹¹ 2006 metais alternatyvioji bendruomenė įvykdė 150 rezervacijų per metus, o vėliau kasmet jų skaičius tolydžio augo ir 2019 metais, prieš prasidedant pandemijai, pasiekė apie 1600. Pirmais pandemijos metais rezervacijų sumažėjo beveik tris kartus, o paskui jų skaičius vėl pašoko iki 2000. Nors Saint Erme alternatyvioji bendruomenė labiausiai pasipildė didžiųjų renginių, vadinamųjų *events*, metu ir atvykstant grupėms, pastaraisiais metais ryškėja tendencija, kad eilinėmis dienomis vienuolyne pasilieka ne 15 ar 20, kaip anksčiau, bet kone 30, 40 ar net daugiau žmonių. Kovo mėnesį atliekant tyrimą, aptarta statistika nepakito net ir atmetus grupių bei ilgiau pasiliekančių, su bendruomenės saviorganizacija susijusių asmenų rezervacijas. Šie duomenys surinkti iš rezervacijų sąrašų, kurie beveik visi, išskyrus 2012 ir 2022 metų, paskelbti Performatyvių menų forumo inter-

vyksta skaitymai ir paskaitos, ant žolės gulinėja arba prie stalų sėdi menininkai, kažkas užsiima joga, kažkas karpą senus rožių krūmus, kieme vaikšto vištos, o anksčiau būta ir įspūdingų povų (*L'union* 2013).

Ižengus į sodą pro visada atvirus neorenesansinio stiliaus vartus, dažniausiai pasitinka vėjas ir vis labiau atsiverianti erdvė, kurios keliamą įspūdį sustiprina senų, aukštų pušų kamienai. Žvelgiant iš kabančio vienuolyno sodo, į rytus atsiveria beribis Šampanės lygumos kraštovaizdis, o vakaruose ji pamažu kyla aukštyn. Prie vienuolyno auga slyvos, vyšnios, abrikosai, obelys, svarainiai, kriaušės, juodieji graikiniai riešutmedžiai, lauramedžiai ir kiti. Įvairiausiose vietose tarpsta tulpės, rožės, astrai, pasifloros, vorinės lelijos ir daug kitų augalų, kurie išaugo patys arba juos pasodino bendruomenės nariai. Kovo mėnesį, kai buvo atliekamas tyrimas, vienuolyno pievose pražydo skirtingiausių spalvų našlaitės. Kaip ir daugelyje kitų sričių, kurioms didelį poveikį daro pokyčiai žmogaus gyvenime, COVID-19 pandemija irgi turėjo netikėtų pasekmių. Kai vienuolyne stipriai sumažėjo bendruomenės narių skaičius, ištuštėjusiuose sodo takuose išdygo retos Prancūzijoje orchidėjos, kurios galėtų papildyti ir šių regiono augalų sąrašą (*BDG* 2022: 91–100, 104).

Vėliau straipsnyje matysime, kokia prasme gėlės suklestėjimo sode negatyvaus sąlygotumo apmąstymas gali būti laikomas vienu svarbiausių alternatyvios bendruomenės egzistavimo aspektų. Vienuolyno, kuris buvo ir mokykla, erdvės, nebūdamos instituciškai hierarchizuojamos ir kontroliuojamos, taip pat gali judėti ir keistis. Išskyrus būtiniausius atvejais, kai erdvės siejamos su tam tikrais poreikiais, bet kuri erdvė gali tapti projekto ar veiksmo dalimi. Pavyzdžiui, paskaita gali įvykti absurdiškai siaurame *cour anglaise*, o koncertai ir performansai – ne tik buvusioje koplyčios presbiterijoje, bet ir kur nors jos palėpėje, naktį, tarp daugybės stalo žibintų. Didelės šventės metu buvusiame refektoriuje kartą stalai buvo išdėlioti svastikos forma, išlaisvinant vietą nuo reprezentacinės, fašistiniam požiūriui tokios artimos naštos, o kitą kartą, pavyzdžiui, menininkė F. Collett sukūrė performansą-vakarienę *October, In Six Courses* (2024), kuri vyko aštuoniose skirtingose vietose.

Nuo menininko potencialo prie bendruomenės kaip performanso

Sąmoningas negatyvių sąlygų praktikavimas yra svarbiausias „bendruomenės įkūrėjo“¹² požiūrio į subjekto „įgalinimą“ atsiskleisti kaip menininkui ir žmogui elementas (Ritsema

neto svetainėje (žr. www.pa-f.net/basics). Duomenys stokoja tikslumo, nes ne visi rezervuojantieji nori būti įtraukti į viešą rezervacijos sąrašą. Taip pat daug pasikeitimų įvyksta po rezervacijos, pavyzdžiui, nusprendžiama visai neatvykti.

¹² Straipsnyje Ritsema dažnai vadinamas bendruomenės įkūrėju. Tačiau istorija yra daug kompleksiškesnė. Bendruomenė buvo įkurta ne jo vieno. Jis įsigijo vienuolyno pastatus, kuriuos ilgainiui už nedidelę sumą perleido būriui suinteresuotų, daugiausia bendruomenei priklausančių, asmenų, tačiau draugus, gerai žinomus menininkus ir teoretikus sukietė kartu su savo tuometine partnere, menininke ir teoretike, kurios tekstais taip pat remiamasi, Bojana Cvejić. Bendruomenės nariai dažnai pabrėžia, kad forumo taisyklės irgi nebuvo sugalvotos vien Ritsemos, tai buvo daroma kartu. Vis dėlto šie kolektyvinio veiksmo faktai dažnai ignoruojami ir nuslepiami. Pavyzdžiui, Petra'os Sabisch straipsnyje rašoma apie tai, kaip Ritsema įkūrė bendruomenę ir sugalvojo „taisykles“ (Sabisch 2017).

2010). Sekdamas Vakaruose išplėtotomis egzistencinės filosofijos idėjomis (žr., pavyzdžiui, Mickūnas 2020), jis siūlo menininką dažnai persekiojančią „ligą“, į frustraciją stumiančią „arba–arba“ būseną keisti į „potencialumo subjektą“, kurį įgalina požiūris „nei tai, nei tai“ (Ritsema 2010; Virtanen, Vähämäki 2005: 674). Sumanymo esmė – paskata abejoti, mėgautis begaliniu potencialumu ir leisti, kad tai jis menininkui dirbtų, o ne skęsti dvejonėje, galiu tapyti ar negaliu, galiu rašyti ar negaliu, turiu talentą ar ne. Ritsemos paskaitose ir tekstuose „potencialumo subjektą“, steigiamą negatyviaja refleksija, papildo „potencialumo objektas“. Jo vertė grindžiama ne pinigais, simboliškai ar iš anksto priskirta reikšme bei funkciniu panaudojimu, o jo potencija.

Natūrali subjekto redukcija į objektą, užfiksuota egzistencialistų analitikoje (pavyzdžiui, egzistencialu *gehören*), keičiama dėmesį sutelkiant į objekto nuosavybės potencialą, kuris dažnai lieka paslėptas santykiuose, įkainojančiuose jo savybes ir redukuojančiuose jas į funkcijas. Iš tiesų dalijimasis nuosavybe veda prie daikto savybių išlaisvinimo ir fluidizavimo¹³. O išlaisvinant daikto savybes, išlaisvinami ir kiti potencialai, kaip antai socialinių santykių, santykio su ne žmonėmis, individų grupavimosi pajėgumas sumažinti gamtos taršą ir t. t.¹⁴ (Ritsema 2010). Kitiškai svarstant disciplinuojančią galią, hierarchinius santykius ir kontrolę, kurios būdingos Vakarų institucijoms, ne tik menininko, bet ir žmogaus potencialas suprantamas kaip represuotas. Tačiau žmonės yra daug „protingesni ir daug mielesni negu jie sau leidžia, kad su jais elgtųsi visuomenė, institucijos ir tie, kurie jas reprezentuoja“ (ten pat). Kitaip tariant, menininko potencialo atskleidimas Ritsemai yra neatsiejamas nuo žmogaus ir žmonių bendruomenės potencialo atsiskleidimo.

Beveik visas su forumu susijusias praktikas ir požiūrius galima apibrėžti kaip subjektų ir objektų potencialumą bei jų santykių fluidizavimą. Nėra jokių kontraktų, vyrauja nehierarchiniai ir atviro kodo principu pagrįsti tinklai. Nėra jokio personalo ir organizacijos, išskyrus tuos asmenis, kurie sutiko aktyviau įsitraukti į saviorganizaciją, bet ir šie vadinamieji „paferiai“ yra tiek neorganizuoti, tiek vadovaujasi visiems galiojančiomis taisyklėmis (Ritsema 2008). Bendruomenės narių santykį su jų galimybėmis ypač stiprina trys *ne*: draudžiama atsivežti partnerius, vaikus ir gyvūnus. Tuos „draudimus“, kurie atitolina nuo visuomenės ir jos institucijų, lydi pozityvios taisyklės arba kritiniai principai, kurie buvo suformuluoti klausiant, ko būtų galima tikėtis iš forumo dalyvio, jei jis būtų traktuojamas kaip „menas, kuris mąsto“? (Siepen 2006; Sabisch 2017: 136–137).

¹³ Atkreiptinas dėmesys į Sabisch pastebėjimą apie meninius apribojimus ir taisykles, kurios bus minimos vėliau: jie įgalina mainus, grįžtamumą ir įvairių sustabarėjusių struktūrų, pažiūrų, įpročių fluidizavimą (Sabisch 2017: 137).

¹⁴ Pavyzdžiui, dalijimasis daiktais, atsižvelgiant į jų potencialą, leidžia susiburti į grupes subjektams, kurie nesuskirstyti pagal amžių, išsilavinimą, pareigas ar kitas kategorijas. Dėl to Ritsema net atkreipė dėmesį į tai, kad socialinio jungtinumo variacijų galimybės primena tą vieną didžiausių atomų blokavimo gamtoje galimybių skaičių, kuriuo pasižymi anglies atomai. Tai ir atsakymas į klimato taršos problemas, nes išmetamas anglies dvideginis irgi ragina apmąstyti taršos mažinimo būdus, kurių galima rasti slypinčių beveik unikaloje anglies atomų blokavimo galimybių įvairovėje (Ritsema 2010).

„Menas, kuris mąsto“, ieško galimybių steigtis pačiam. Jis primena klausimą, kurį nuo Antikos laikų, Michelio Foucault teigimu, kėlė sau filosofai, vienuoliai atsiskyrėliai ir menininkai: „Ką aš turiu daryti, kaip turiu save transformuoti, kad būčiau vertas tiesos?“ (Foucault 2007: 178) Tokios steigties pastangos matomos ankstesniuose Ritsemos ir jo draugų performansuose, kurie neatsiejami nuo XX amžiaus antroje pusėje prasidėjusios reprezentacinio teatro kritikos ir žiūrovo bei aktoriaus mandato keitimosi. Pavyzdžiui, 2000-aisiais Ritsema kartu su Bojana Cvejić, Inneke van Waeyenberght ir Oscaru van den Boogaardu kūrė performansus, kurie patys siekė būti žiūrovais: „turėjo akis“, matė, „turėjo kojas“ ir pan.¹⁵ Plėtojant naują žiūrovo ir aktoriaus mandato santykį buvo ieškoma galimybių ne tik menininko, bet ir publikos kaip menininkų bendruomenės skirtingiausiam potencialui atsiskleisti. Saint Erme vakarietiško vienuolyno, mokyklos *regulą* pakeitė tai, ką galima pavadinti „idioritmine regula“. Iškilio autonomiško (nepavaldaus), kalbančio tiesą, o ne šnekančio Ezopo kalba, veikiau besirūpinančio nei formaliai atliekančio darbą menininko „idealas“, kuriam atsiskleisti alternatyvioje PAF bendruomenėje leidžia principai arba taisyklės¹⁶: „*don't leave traces*“, „*make it possible for others*“ ir „*the do'er decides*“ (Ritsema 2008).

Principas „*don't leave traces*“ „liepia“ paprasčiausiai susitvarkyti, nepalikti po savęs savo darbo likučių, o „*make it possible for others*“ jį ne tik papildo, bet ir primena apie grįžtamąjį pranešimo, performanso, koncerto, patalynės skalbimo, pastato valymo ir bet kurio kito veiksmo vertę¹⁷. Tai nebėra aplinka, kur reikia laimėti konkursą, atkreipti profesoriaus, galeristo ar kito svarbaus asmens dėmesį, kad tau būtų leista parodyti savo kūrinį. Nėra tam iš anksto nustatyto laiko. Nėra nieko, kas verstų dirbti. Priešingai – tie patys menininkai, mokslininkai, kultūros darbininkai, kurie pristato savo darbus, ir sudaro tą publiką, kuriai jie yra pristatomi.

Antroji „taisyklė“ ypač susijusi su egalitariniu eksperimentinės bendruomenės veikimo aspektu, kuris niekaip iš anksto nėra determinuojamas. Forumas iš esmės skiriasi nuo

¹⁵ Performaso „*Verwantschappen*“ premjera įvyko 2000 m. kovo 1 d. „Kaaithaterstudio“ Briuselyje. Daugiau apie performansus, įrašus, atsiliepimus galima rasti neseniai sukurtame Jano Ritsemos internetiniame archyve: <https://janritsema.eu/Verwantschappen> [žiūrėta 2025-09-01].

¹⁶ Idioritminių taisyklių ir regulos išskyrimas daromas pasirėmus Barthes'o tyrimu. PAF saviorganizacijos struktūroje idioritmijos sąvoka neišskyla. Vartojamos sąvokos: „taisyklė“, „principas“, „draudimas“, „meninins apribojimas“. Jos nereiškia to paties. „Meniniai apribojimai“ gali nurodyti tiek „draudimus“ atsižvelgti partnerius, gyvūnus ir vaikus, tiek čia išskirtas „taisykles“. Savo ruožtu sąvoka „taisyklė“ paprastai siejama su čia išskirtomis. Tai ji labiausiai susijusi su svarbiausiu meniniu forumo kontekstu – performansu. Sąvoka „principas“, kuris keičia sąvoką „taisyklė“, atsirado vėliau. Apie tai bus trumpai rašoma paskutiniame skyrelyje.

¹⁷ Jaunojo Walterio Benjamino tekstas, kritikuojantis visuomenės ir švietimo institucijų santykį, kuriame dominuoja visuomenės požiūris, kad „mokslo siekiantys“ studentai turėtų orientuotis ne į mokslą, kaip tokį, bet į profesiją ir vaidmenį bei pripažinimą visuomenėje, puikiai atitinka bendruomenės dvasią. Ir bendruomenės materialioji aplinka, ir kasdienybė, galima sakyti, įgyvendina Benjamino socialinės erdvės, kur susitinka menas ir mokslas, viziją (Benjamin 1915). Benjamino idėjas savaip atspindi ir plėtoja, nors juo ir nesiremia, Ritsemos tekstas apie nuosavybės takumą (Ritsema 2010).

vardinamųjų biheivioristinių egalitarinių bendruomenių, atsiradusių siekiant išankstinės visų narių lygybės (Passehl 2004). Menininko Xaviero le Roy'aus, kuris dalyvavo steigiant bendruomenę, teigimu, „taisyklių“ formulavimą veikė Jacques'o Rancière'o požiūris „*Le Maître ignorant*“ (1987), kad lygybė ir intelektas (*intelligence*) yra sinonimiški bei remiasi santykiu su privatumu, kuriam melavimas yra beprasmis. Šia prasme lygybė yra ne iš anksto nustatyta, bet identifikacijos vienas su kitu rezultatas. Ji suprantama ne kaip tai, kas turi, bet tai, kas *galėtų* įvykti (*might*) (Rancière 1991: 71–73). Trečioji, padrašinanti ir išlaisvinanti „taisyklė“ „*the do'er decides*“ kviečia veikti, būti aktyviems. Šį principą, atrodo, reikėtų sieti su kitame dokumente Ritsemos išskirtu „nuostabaus gyvūno“ – žmogaus – pajėgumu kurti savo atmosferą (*ambiance*) ir savo paties problemas (Ritsema 2010).

Tekste „*How to Think Property Liquid: From the Economy of a Factory to the Economy of a Public Park*“ Ritsema „nuostabų gyvūną“ paima ne iš kitų gyvūnų, bet iš pačių žmonių, kurie yra suvaldyti institucinės erdvės, tarpo. Ta institucija – tai fabrikas, kurio materialinė erdvė visiškai lemia tai, kaip laikas veikia ir kaip apibrėžia darbininkų gyvenimą. Jie yra neatskiriami nuo institucinės fabriko ir su juo susijusios erdvės, kuri juos pačius paverčia sinchroniškai judančiais laiko vienetais. PAF erdvės gali būti bent iš dalies palygintos su tomis erdvėmis, kurios, nebūdamos institucionalizuotos, tampa paties žmogaus santykio su laiku atsiskleidimo, pačių įvairiausių jo eksperimentų, santykio su daiktais bei tapatumu ieškojimų erdvėmis. Šiuo požiūriu autonomišką menininko santykį su „ne institucine institucija“, kurį sustiprina trečioji „taisyklė“, galima palyginti su Robinsono Crusoe ir negyvenamos salos santykiu. Vėliau matysime, kad kaip Danielio Defoe herojus neišvengė su socializacija susijusių klaidų, taip tai dažnai nutinka ir alternatyvios bendruomenės nariams.

Vadovavimasis negatyvia refleksija ir „taisyklėmis“ matomas daugybėje sričių nuo asmeninių bei grupinių kūrybinių projektų įgyvendinimo, kūrinių pristatymo iki kolektyvinio valgio gaminimo, valymo, pastato ar sodo priežiūros. Tarp daugybės veiklų jis taip pat atsiskleidžia bendruomenės skalbykloje. Iš vienos pusės, vienas iš vadinamųjų *aštuonkojų* (tam keistam statuso, vardo ir įgaliojimo santykiui bus skirta dėmesio vėliau) rūpinasi, kad gyventojų patalynė būtų nuolat skalbiama, džiovinama, lankstoma, skirstoma ir dedama į tam skirtas lentynas. Iš kitos pusės, *aštuonkojis* neprivalo to daryti pats. Jo darbas veikiau yra priminti gyvenantiems „vienuolyne“, kad tai – kolektyvinė veikla, kurioje dalyvauja kiekvienas. Taip siekiama išvengti „nematomo darbo“, kuris ne tik dalija visuomenę į valdytojus ir pavaldinius, bet ir yra susijęs su tuo, kaip mūsų visuomenė yra skirstoma į kūrėjus ir vartotojus, menininkus ir publiką, mokinius ir mokytojus (Kunst 2015: 63–69)¹⁸.

¹⁸ Pasiremddama Hito Steyerlio straipsniu, Bojana Kunst atkreipia dėmesį į pastaraisiais dešimtmečiais paplitusį reiškinių, kai muziejai, galerijos, teatrai kuriasi anksčiau veikusių fabrikų pastatuose. Apmąstydamą filmą „Darbininkai, išeinantys iš Liumjerų fabriko“, ji įvardija laisvalaikį ir darbą skiriančią liniją bei argumentuoja, kad šiuolaikinė publika – tai tos pačios infrastruktūros ir socialinių santykių kūrinys, kuris toliau paklusniai laikosi kapitalizmo nustatytos pasidalijimo darbu tvarkos (Kunst 2015: 63–69; Steyerl, Hito 2009). Ji taip pat rašo apie nematomą darbą, kurį dirba publika muziejuose, turintį palaikyti politiško santykio su realybe iliuziją (Kunst 2015: 37).

Didėjančios nelankstomų skalbinių krūvos stebėjimas *aštuonkojui* gali virsti „išbandymu“, kuris dalija subjekto atsakomybę į kelias kovojančias dalis. Bet būtent tos kovos refleksija ir savęs nepriskyrimas (iš tiesų, Melville'io *Bartleby* arba Bojana'os Kunst „*Artist at Work, Proximity of Art and Capitalism*“ knygos pabaiga: tingėjimas kaip pasipriešinimas, arba to, kas svarbu, atsirinkimas) vienam iš socialinių vaidmenų gali tapti netikėto „darbininko“ (nelyginant retos gėlės apleistame sode) pasirodymo priežastimi. Laikas yra svarbiausias šių santykių elementas. Kelios krūvos skalbinių skalbykloje ir sodo takai, kuriais nevaikštoma, nors ir nurodo skirtingus, kelių valandų ir kelerių metų „laiko kiekius“, abu yra pažymėti negatyvumo, kurį galima vertinti kaip „kitų“ atsiradimo ir *klestėjimo* galimybių sąlygą (plg. Töpfer 2024).

Kitas variantas – pačiam tapti tuo „stebuklu“, nes reflektuota vaidmenų kova gali būti suprata kaip temporalinė galimybė *įkūnyti* istorinius ir socialinius, šiuo atveju su darbu ir socialine lytimi susijusius, vaidmenis. Pavyzdžiui, su skalbimu glaudžiai susijusią moters arba moteriškumo (tai nuolat nutinka ir išnaudojamiems vyrams) vietą tradicinėje, o neretai ir šiuolaikine save vadinančioje visuomenėje. Įvairios bendruomenės praktikos ir erdvės dėl tokios perspektyvos dažnai virsta meno studijomis. Bet kas gali tapti tyrimų ir eksperimento objektu. Panašiai yra ir su skalbykla. 2024 metais *aštuonkojo* vaidmenį atlikusi performanso menininkė ir transaktyvistė iš Portugalijos, žinoma kaip Zaya, sukūrė performansą „*White sheets*“, kurį pristatė buvusioje vienuolyno koplyčios erdvėje ir festivalyje Portugalijoje. „*White sheets*“ pasakojo apie asmenybės skilimą rūpestingame santykių, svarstant moters kaip skalbėjos, namų tarnaitės ir kaip sekso darbininkės išnaudojimą.

Profanacinis bendruomenės pašaukimas sekuliarizuotame pasaulyje

Potencialaus subjekto ir objekto apibrėžimas bei panaudojimo („use“) pirmą vietą iškeliamas yra labai artimas Agambeno profanacijos sampratai ir vadinamosios „kapitalizmo religijos“ (Benjamin) kritikai. Profanacija, kaip buvo pažymėta argumentuojant, romėnų teisėje yra to, kas buvo skirta dievų sferai, atidavimas laisvam žmonių sunaudojimui, o kapitalizmas tų dviejų sferų pasidalinimą redukuoja į objektą, kurį toliau apibrėžia manipuliavimas jo mainomąja ir panaudojimo vertybėmis (Agamben 2007: 80–82). Galiausiai visi daiktai, nuosavybės apsaugoti nuo destruktijos, turi būti atskirti ir perkelti į vartojimo sferą. Pagrindinis kapitalistinės visuomenės tikslas yra gyventi taip, kad priklausytum, jei reikia, net apsimesti, kad priklausai, tai konsekruoti sferai. Tokią kapitalizmo būklę Agambenas vadina „neviltinga kultūra“, kuriame viešpatauja kaltė ir skola.

Kapitalizmo religija absoliučiai viską perkelia į sakralią vartojimo sferą, o politikoje vyksta teologinių sampratų sekuliarizacija, kuri teologinę tvarką su jos dieviškaisiais monarchais perkelia į pasaulietinę sferą (ten pat: 77). Tai, kas atsitinka vyriausybinei valdžiai, gali atsitikti ir meno institucijoms. Marina Vishmidt atkreipia dėmesį į institucinės kritikos, skirtos meno institucijai, klaidas. Viena vertus, aklaai sudievindama meno instituciją, tokia kritika teigė, kad už meno pasaulio ribų jokio kito nėra. Kita vertus, liko pražiūrėta, kad meno institucijos paskirtį visuomenėje apibrėžia jos misija palaikyti

Apšvietos epochos vertybes, taigi institucinė kritika neišvengiamai turėjo pradingti meno institucijos „įrankių dėžutėje“ (Vishmidt 2017). Dėl to neribota meno institucijos galia (ta, kuri gali sau leisti išskirti naują meno formą, apginti individą kaip menininką, suteikti jam statusą, bet taip pat įtvirtinti reprezentacinius santykius ir neleisti pasireikšti tiems, kurie orientuojasi į transmisiją ir pan.) sietina su vadinamųjų teologinių sampratų sekuliarizacija ir perkėlimu į visuomenės valdymą. Kaip matysime kitame skyrelyje, ji taip pat siekia „apsaugoti“ meną ir menininką, kad šie nebūtų politiški.

Ignoruojamas ir dažnai pajuokiamas, kaip parodo Bojana Kunst, menininkų pastangas demaskuoti sekuliarios galios formas bei „kapitalizmo religiją“ lydi nematomas darbas, mažas ir negarantuotas atlyginimas, nestabilios darbo sąlygos, darbo ir laisvalaikio susiliejimas, visur pasireiškianti desubjektyvacija, manymas, kad menininkas gali gyventi iš dvasinio pašaukimo, susiskaidymas tarp skirtingų meno sričių ir pačių kūrėjų, meno kūrybinių sulaukimas su kūrybinių industrijų ir populiariosios kultūros produktais bei kitos tendencijos (Kunst 2015: 66, 34, 158 ir kt.). Tai ir daug kitų dalykų lemia, kad alternatyvioji menininkų bendruomenė veikia kaip materialių kūrybos, taigi ir darbo bei gyvenimo, sąlygų perėmimas iš visuomenės bei meno institucijos į savo rankas, o tai taip pat leidžia solidarizuotis ir veikti kartu su pačiomis skirtingiausiomis, represuotomis išstumties grupėmis, technikomis bei idėjomis, taip pat gamta ir ne žmonėmis.

Agambenas teigia, kad atsakas kapitalizmo religijai bei sekuliarizacijai turėtų remtis *žaidimu*, kuris vienintelis gali laisvai keisti sakralizuotos, sudievinotos ir „nužemintos“, suvaldytos sferų santykį. Šiuo požiūriu potencialaus subjekto / objekto sampratą, jo kūrybinį įgalinimą ir eksperimentavimą saviorganizacijos modeliais bendruomenėje galima būtų apibūdinti kaip politišką todėl, kad jis sugrąžina žaidimui jo profanacinį pašaukimą (Agamben 2007: 77). Tai, kas buvo išstumta, kas tapo preke, kas yra prieinama tik biurokratams arba pasiturintiems, kas tapo dominavimu („absoliučia profanacija“), kas tapo paslėptimi (*Verborgenheit*), gali būti sugrąžinta atgal, pavyzdžiui, tapti naujo mito pasakojimo ir ritualo „pastatymo“ dalimi (*Dasein*). Tokiame įvykyje ypač pastebimi idioritminės menininkų bendruomenės bruožai. Štai menininkės iš Kanados F. Collett kūrinio-vakarienės *October, In Six Courses*, kuriuo vieną 2024 metų kovo mėnesio vakarą virto bendruomenė, aprašymas (juo pasidalijo pati autorė):

On the Virgo full moon a 6 course meal was conceived, a mercurial (ruler of Virgo) journey into the underbelly of the building (underworld) and rising again to the surface – each course aligned with a section of Louise Glück poem, performed by a dinner attendee and concluded with a fire ritual of burning items and issues each attendee would like to release // served with ingredients acquired on st. Brigid day, a feast, or agricultural nature, inspired by eastern flavors and grain driven (using what had been harvested and gathered from the pantry and local farms) // participants in the dinner were an integrated member of the kitchen and documentation team – phones were encouraged and often used as torches in darker spaces like the hermits lantern.¹⁹

¹⁹ „Per Mergelės ženkle pažymėtą pilnatį sumanyta šešių patiekalų vakarienė – Merkurijaus (Mergelės valdovo) kelionė į pastato gelmes (požemio pasaulį) ir sugrįžimas į paviršių. Kiekvienas patiekalas atitiko Louise Glück poemos, kurią atliko vakarienės dalyvis, ištrauką. Vakarienė užbaigta

Pateiktame aprašyme visi elementai remiasi kūnišku darbu ir santykiais, tam tikrais lytėjimais, maisto gaminimu, ragavimu, įrankių laikymu, ėjimu, valgymu, skaitymu, dokumentavimu pasišviečiant. Gal tik santykis su ingredientais pabrėžia, kad jie buvo *įsigyti* Šv. Brigitos dieną. Tarp visų tų veiksmų dominavo didelis individų būrys, kuris „keliavo“ iš vienos „stoties“ į kitą. O kai performanse pilna lietimosi prie produktų, įrankių, indų, telefonų, bendruomenės pulke negalėjai matyti jokio struktūriškai prasmingo kūniško santykio (kaip antai poros, susikibusios rankomis, ir pan.)²⁰. Būrys arba pulkas tarp darbo ir vartojimo sudarė bendruomenę, kurioje skirtumą tarp inicijuoto meno kūrinio ir publikos galima apibūdinti kaip vidinę tos bendruomenės savybę ir jos narių potencialą²¹. Tiek publika nebuvo tik „publika“, tiek menininkė nebuvo vien kūrinio autorė, bet taip pat „virėja“, „padavėja“, „valytoja“ ir pan.

Dosniojo *October, In Six Courses* veiksmo centre – dokumentacija, kurią meno istorijoje dažnai buvo bandoma atskirti ir paversti menine praktika, kai nėra tuos veiksmus „koordinuojančios“ meno institucijos. Ėjimas pasišviečiant ir filmuojant telefonais primena rytų vienuolių susibūrimą „sekant savo ritmu“ (Barthes 2012: 7). Performanso dalyviai yra idioritminiai, *neinstituciniai* medijų amžiaus vienuoliai²².

Idioritminės bendruomenės gyvenimas labiau už viską remiasi pagarba kitam. Nors taisyklė „*the do'er decides*“ galėtų būti svarbiausia bendrame taisyklių ir principų sąrašė, ji taip pat yra didžiausias konfliktų tarp bendruomenės narių šaltinis. Tai su ja susijęs prieštaravimas dažnai atsiskleidžia kaip sprendimas veikti vienam, nematant savęs bendruomenėje, taip redukuojant visus kitus pasaulio placiausia prasme pėdsakus bei paverčiant juos savotiškais abejingumo koreliatais arba „abstrakčiomis galimybėmis“ (Sodeika 2004: 39). Su „*the do'er decides*“ siejami egoizmo, atitinkamai, ir seksizmo, rasizmo, klasių dominavimo proveržiai labiausiai prisidėjo prie to, kad po kiek daugiau nei dešimties bendruomenės veiklos metų jos „taisyklių“ sąrašą papildė dar viena: „*mind asymmetries*“ (Cvejić 2024: 11). Ketvirtoji, vienijanti kitas, „taisyklė“ skelbia:

ugnies ritualu, kurio metu buvo deginami daiktai ir problemos, kurias kiekvienas dalyvis norėtų paleisti. // Vakarienę sudarė ingredientai, įgyti Šv. Brigitos dieną, žemės ūkio produktai, įkvėpti rytietiškų skonių ir grūdų (naudojant tai, kas buvo nuimta, ir surinkta iš sandėliuko ir vietinių ūkių). // Vakarienės dalyviai buvo neatsiejama virtuvės ir dokumentacijos komandos dalis. Mobilieji telefonai, naudojami apšvietimui ir dokumentavimui, tamsiose erdvėse švietė lyg atsiskyrėlių žibintai.“

²⁰ Ritsemos šūksnis, kad PAF yra „darbo, o ne atostogavimo vieta!“, kuris nurodo „tris ne“, rezonuoja su tuo, kaip svarbu yra profanaciniam performanso menui išlikti autentiškam. Šiuo požiūriu verta prisiminti menininko Ivo Dimchevo pastabą publikai „Mindaugo trienalėje“ Vilniuje 2014 metais, kai pamatęs priekyje apsikabinusią porelę, performanso atlikėjas paklausė, kam iš tiesų yra skirtas tų žiūrovų dėmesys, – meno kūriniui ar vienas kitam. To paties pasirodymo metu Dimchevas paprašė išvesti pradėjusį verkti vaiką, sakydamas, kad pasirodymo metu bus vietos tik vienam vaikui – jam pačiam. Alternatyvioje bendruomenėje toks santykis su bendruomene, vieta ir vienas kitu, nors ilgą laiką buvo dominuojantis, pastaruoju metu keičiasi.

²¹ Ši publika akivaizdžiai skiriasi nuo ankstesnės performanso ir vizualiojo meno istorijos publikos, kur vadinamasis žiūrovų įsitraukimas būdavo labai kuklus (plg. Fischer-Lichte 1997).

²² Galima prisiminti Joną Meką („*we are the monks of the new order of cinema*“), kuris su draugais eidamas per žolę, kamera mosavo kaip smilkytuvu.

*PAF is made of asymmetries. People come from different places, inhabit different bodies, have different experiences, are situated differently in power structures and have different boundaries. Take this into account, challenge your own position and let it be challenged, while respecting other people's boundaries.*²³ (pa-f.net)

Cvejić teigimu, tai nereiškia, kad alternatyvi bendruomenė, įsivedusi tokį *principą*, išvengs seksizmo, rasizmo ir kitų problemų kasdienybės rutinoje. Bet tai yra galimybė praktikuoti *mokymosi teatrą*, „kuriamė žmonės pradeda stebėti, kaip jie performuoja save santykyje su kitais. Tokio teatro esmė yra ne socialinių praktikų, kaip pavyzdžio kitiems, demonstravimas, bet veikimas dėl savęs pačių tol, kol tai pavyksta daryti gerai“ (Cvejić 2024: 11).

Apie politiškumą ir eksperimentus su skirtingais saviorganizacijos modeliais

Atsižvelgiant į fenomenologinę mandato kritiką, *įgaliojimą* alternatyvios bendruomenės (arba „skirtumų kosmoso“ bendruomenės, kaip traktuotų Mickūnas) kontekste visada tenka sieti su politiškumu (Mickūnas 2020)²⁴. Šia prasme įgaliojimą alternatyvioje bendruomenėje reikia sieti su teatrinės reprezentacijos kritika, kurios ištakos XX amžiaus antroje pusėje vienija daugelį įkuriant bendruomenę aktyviai dalyvavusių menininkų ir teoretikų (Kunst 2015: 13–14; Cvejić 2015: 7). Žiūrovo ir aktorius santykio simbolinio mandato kaita šios pakraipos menininkams nereiškė išėjimo iš teatro institucijos, bet jos transformaciją jiems patiems atliekant savo pačių kūrybinį darbą²⁵. Todėl Ritsemos XXI amžiuje kurtas performansų technikas irgi reikia sieti su Performatyvių menų forumo atsiradimu Saint Erme. Taip giliai susietas su veikimo laisvės sąlygomis mandatas ne išplečia demokratinio reprezentavimo ribas, bet veikiau pasiūlo alternatyvą. Saviorganizacijos modelių keitimą 2018 metais lydėjusiame dokumente rašoma, kad demokratinė sistema kelia per daug įtampas, jos nariai vieni kitų nekenčia, o siekiant išlikti dėmesingiems

²³ „PAF sudarytas iš asimetrijų. Žmonės atvyksta iš skirtingų vietų, gyvena skirtingų kūnų gyvenimus, turi skirtingą patirtį, užima skirtingą padėtį galios struktūroje ir turi skirtingas ribas. Atsižvelk į tai, priimk iššūkį ir leisk užginčyti savo poziciją, tuo pat metu gerbdamas kitų žmonių ribas.“

²⁴ Nurodomame Mickūno tekste, be kitų dėstomų dalykų, kritikuojamos ideologinės įgaliojimo formos. Kaip tam tikra pakeistinio mąstymo ar savasties kritika toks požiūris itin reiškėsi ir reiškiasi performanso mene. Daugelis Mickūno pateikiamų „įgaliojimo“ pavyzdžių gali būti susieti su performanso meno kūriniais ir viešosios erdvės kritika (Cvejić, Vujanovic 2015). Ženklo ir politiškumo ryšys straipsnyje taip pat apmąstomas rašant apie saviorganizacijos modelius.

²⁵ Šiuo požiūriu išskirtini straipsnyje cituojami Bojana Kunst ir menininkas Xavieras le Roy'us, dirbantys Taikomųjų teatro studijų institute Giesseno universitete. Įdomus ir pats institutas: Cvejić teigimu, jo studijų programa sąmoningai „atsisako dalykinio „šokio studijų“ uždaro (disciplinary closure), jungdama praktinius mokymus ir mokslą“ (Cvejić 2014: 7). Xavieras le Roy'us vėlyvuosius savo performansus vadina parodomis. Performanso meną savo darbų kontekste jis atskleidžia apmąstydamas ir keisdamas įvairias institucijas, teatrą, biblioteką, vizualiojo meno parodas (sužinota per pokalbius ir svečio teisėmis atliekant tyrimus institute 2025 metais).

socialinei plastikai, reikalingi santykiai, paremti performatyvumu, eksperimentu ir pasitikėjimu (MW 2019). PAF tai pirmiausia reiškia ontologinę būtinybę „turėti balsą“, ne tik galėti sukurti kūrinį, bet ir pačią vietą suvokti kaip meno vietą, kur galima *pranešti* apie socialinę ar politinę nelygybę.

Istorija po spalio įvykių Izraelyje parodė, kad tiek kitose pasaulio bendruomenėse ir institucijose, tiek šioje tą ontologinę būtinybę siekiama užgniaužti, buvo susidurta su reikalavimu atskirti meną nuo politikos (Beverley 2024; Gajauskas 2025: 55). Menininkas palestinietis (apie 25 m.), kuris visą gyvenimą su tėvais gyveno Chatila pabėgėlių stovykloje Beirute, suintensyvėjus invazijai į Palestiną, koridoriuje pakabino jos vėliavą. Kažkurį vakarą buvo pristatytas jo filmas apie imigrantus iš Sirijos ir Bangladešo bei jo paties santykį su Akka, miestu šiaurinėje Izraelio dalyje, iš kurio buvo priverstas išsikraustyti dar jo senelis. Vėliau *Third Kitchen Press* kartu su kitais bendruomenės nariais spausdinome jo poemų knygėlę „*We Have Nothing to Say*“ (2023). Internetinėje bendruomenės svetainėje jau kurį laiką buvo suformuotas *content box* su šauksmu *cease fire now!* Nepaisant to, vieną naktį kažkas nukabino ir paslėpė Palestinos vėliavą, o ant rašymo lentos, kurioje skelbiami visi pranešimai, atsirado užrašas, kad „Paf yra meno, o ne politikos vieta“.

Kilo diskusijos apie tai, ar veiksmas gali būti *kaltinamas* politiškumu, kai jis netelpa į politinės sistemos nustatytas politinio veiksmo bei raiškos ribas, kai jis negali būti nuslėptas, nes tada jis reikštų kritinio santykio su savimi ir kitais atsisakymą ir represavimą. Prasmingą politišką veiksmą gali neigti tik požiūris, grindžiamas visuotinės galios ir dominavimo taisyklėmis, arba toks, kurio „teisingumas“ yra iš anksto pažymėtas institucinio dominavimo galios ženklo ar pėdsako. Šia prasme pasakymas, kad tai yra „meno, o ne politikos vieta“, reiškia, jog buvo mąstoma išankstinėmis stabilaus pasaulio, „komforto zonos“ (Vishmidt) kategorijomis visagale ranka atmetant ne tik tą erdvę, kurios reikia abejonei ir laisvam balsui, bet ir pačią bendruomenę, kaip ne institucinę, menininkų valdomą instituciją, kuriai nereikia apsimesti, kad tarp jos ir meno yra visas (saugus) pasaulis.

Meno atskyrimo nuo politikos galimybę kritiškai vertina tiek Ritsema, tiek bendruomenės dokumentai, kuriuose dažnai pabrėžiama, kad bendruomenė kaip organizacija (PAF) turi nuolat „sugriūti“ („*fall apart*“) (Ritsema 2010; MW 2019). Naujiems asmenims, rasėms, klasėms atsiveriantis „erdvės griuvimas“, kuris galėjo reikšti tiek kolonializmo pradžią, tiek jo pabaigą, dabar yra praktikuojamas ir atsiskleidžia kaip požiūriu į *destrukciją* paremtas galimybės ar naujos pradžios išlaisvinimas²⁶. Bent iš dalies jis sietinas su

²⁶ D.R.A.M.A. įvykio metu sode prieš Mijke'ės van der Drift paskaitą buvo surengtas jos ir Natos Raha knygos „*Trans Femme Futures*“ (2024) skaitymas. Tekstas paskatino prisiminti istorijas apie į kalėjimus patekusių translyčių asmenis, kur jų galimybės išgyventi daug mažesnės nei visų kitų. Apmąstant disciplinarinių institucijų ir bendruomenių santykį su individu buvo kalbama, kad „*paf must fall apart*“, pabrėžiama, jog bendruomenė turi nuolat saugotis, kad neigygtų diskriminuojančius santykius įtvirtinančių, normalizuojančių formų. „*Fall apart*“ taip pat yra žodžiai, kurie primena Chinua Achebe'ės trilogiją „*Things Fall Apart*“ apie Nigerijos kolonializmą. (D.R.A.M.A. įvykis buvo surengtas siekiant dalį bendruomenės tikslingai supažindinti su mediacijos kaip konfliktų sprendimo bendruomenėje technika. Tai vyko 2025 metų kovo mėnesio pradžioje.)

eksperimentavimu paremta, visos bendruomenės veikla besirūpinančios saviorganizacijos modelių kaita.

Saviorganizacijos eksperimentai, susiję su visa bendruomene ir ypač su pačiu „ne institucinės institucijos“ (Ritsema 2010) veikimu, vyksta nuolat ir daug kartų keitėsi. Nuo 2018 metų atsirado „mandato“ formų, ypač susijusių su vaidmenų pasiskirstymu priešinant modernistinio humanizmo implikuotoms, visuomenėje galiojančioms santykių reprodukuojančioms tendencijoms. Nuo pat pradžių teigiama, kad bendruomenė neturi personalo, tačiau, be paties steigėjo, visada buvo tam tikra grupė žmonių, kurie rūpinosi, kad veiktų saviorganizacija, administravimas, būtų prižiūrimas pastatas ir pan. Maždaug nuo 2018 metų už kasdinių procesų organizavimą buvo atsakingi vadinamieji *vėjai*. Vėliau juos pakeitė vadinamoji *jonvabalių*, *krokodilų* ir *paukščių* sistema. Dar vėliau atsirado *aštuonkojai* (MW 2019). Kiekvieną perėjimą nuo vieno modelio prie kito sąlygojo refleksija, tam tikros priežastys ir klausimai, kaip reikėtų išvengti vieno ar kitų saviorganizacijos problemų ir ją gerinti. Skirtingi modeliai pasižymėjo tam tikrais pranašumais ir minusais. Pavyzdžiui, *vėjų* atsiradimą paskatino paprastas požiūris „*care is in the air*“, o su jais siejamas kasdinių santykių „permatomumas“ lėmė, kad išaugo skaičius žmonių, kurie ypač gerai žino, kaip atlikti įvairius kasdienes darbus, kaip antai pakeisti dujų balionus arba surinkti mokestį už nakvynę. Vis dėlto *vėjų* modelio pabaigą lydėjusi diskusija ir jos išvadas reziumuojantis dokumentas „*Murky waters*“ skelbė, kad „daugiau žmonių visai nereikia mažiau darbo“: *vėjai* ir jiems talkinantys senesnio modelio dalyviai netrukus pervargo.

Skaidrumą arba permatomumą nuspręsta pakeisti *drumstu vandeniu* („*murky waters*“) arba *pelke*, kurioje simbiotiškai gyvena *krokodilai* ir *paukščiai*. Pirmieji rūpinasi svarbiausiais dalykais, pavyzdžiui, surenka pinigus už nakvynę, primena apie „performansą“ skalbykloje ir pan. O *paukščiai*, nepatyrę, dažniausiai jauni asmenys, kurie už bendruomenės ribų žinomi kaip „internai“, jiems padeda kaip „Egipto sėjikai“. Trečia gyvūnų grupė, *jonvabaliai*, buvo atsakingi už veiklas, kurios nereikalauja būti vietoje. Apie juos rašoma, kad jie „nušviečia kelią“, koordinuoja pamainas, rūpinasi didžiųjų įvykių įgyvendinimu ir pan. *Tamsus vanduo* garantavo, kad žinios ir informacija buvo perduodamos koncentruočiau, tačiau tuo pat metu kilo problema. *Paukščiai*, kitaip nei kiti, teturėjo teisę nemokamai apsistoti, o nedidelės 300 eurų stipendijos negaudavo. Atsitiko taip, kaip paprastai nutinka daugelyje meno ir kultūros institucijų „internams“ – *paukščiams* teko mažiau atsakomybės, daugiau darbo ir jokio atpildo (CWC 2015; Kunst 2015: 68, 141). Jie visokeriopai išnaudoti. Todėl buvo atsisakyta *krokodilų* ir *paukščių* simbiozės modelio ir pereita prie jų „hibrido: *aštuonkojų*“. Tiek bendruomenės nariai, tiek Saint Erme miestelio gyventojai šiuos gyvūnus vertina panašiai. „Pokalbiuose anglų kalba“, apie kuriuos bus pasakojama vėliau, jie tuoj pat tapo *celebrity*. Buvo kalbama, kad jie yra „labai protingi“, turi daug rankų ir, galiausiai, *aštuonkojo* mandatas buvo siejamas su pajėgumu atlikti daug darbų.

„Performanse viskas yra apie sąmonę“, pokalbio metu Gysene pasakė Xavieras le Roy'us. Tai iš dalies atsiskleidžia ir bendruomenėje taikant skirtingus modelius. Kritiniai principai

gali ne tik atskirti nuo tradicinių ar institucinių, visuomenės nustatytų vaidmenų bei įpareigojimų ir įgalinti naują veiksmą, bet ir suartinti su kitų, tiek žmonių, tiek ne žmonių egzistencija, įtraukdami į naujas gyvenimo kartu formas ir jų kūrimą. Skirtingi mandatai akcentavo skirtingas galimybes. *Aštuonkojo* mandato gyrimas dėl to, kad „jis“ „gali atlikti daug darbų“, mano požiūriu, adekvatus su sąlyga, kad taip būtų interpretuojamas jo mandato suteiktas potencialas atlikti daug darbų, bet kartu su jais nesitapatinti. Taigi man, aktoriui, nereikia tapatintis ne tik su gyvūno, bet ir vien žmogui prieinamu vaidmeniu. Šiuo požiūriu *aštuonkoji* galima apibūdinti kaip kolektyvą ir kartu kaip jo aktantą, kuris yra įpintas į jo darbą „megzti“ kontaktus. Panašiai Bruno Latouro aktorių tinklo teoriją *Das Kuratorische* metodikoje iš naujo kritiškai plėtojanti Beatrice von Bismark apibrėžia parodą (Bismark 2021; 2012: 297–299).

Aštuonkojis, taip sakant, ištirpsta jo veikloje, o ne sustingsta skirstantis vaidmenis ir tampa individualių pastangų paskatintomis metastazėmis. Ne veltui sakoma, kad aštuonkojai yra „takūs gyvūnai“, kurie gali prasiskverbti į mažiausius tarpus²⁷. Priešingai nei formaliame (dichotomiškai įvirtintame) pasiskirstyme vaidmenimis, pasidaro svarbu ne reprezentacija, bet transmisija paremtas bendruomenės ir jos narių santykių derinimas (plg. Bismark 2012: 298). Bet taip kuriamo kolektyvo samprata nebeleidžia užsidaryti žmogaus veikėjiskume, o reikalauja kuo labiau atsižvelgti į ne žmonių egzistavimą, vis primena simbiotinio vienijimosi svarbą ir galimybes. Judėdamas vandenyje tarsi „vidinė vėjo pusė“, aštuonkojis veikiau „laikosi“ judėjimo, jį labiau kontroliuoja nei pats juda ar plaukia. Galiausiai jis – medžiotojas, kuris visomis aštuoniomis – „prie stalo“ (Haraway 2016: 55). Kląsčiau daugybės „paferių“, ar *aštuonkojo* mandato atsiradimas susijęs su Haraway knyga „*Staying with the Trouble*“, kurioje, išreikšdama savo meilę nariuotakojams, ji mini ir „jūrų vorą“, bet niekas to nežinojo²⁸.

Vardo priskyrimas visada reiškia įgaliojimą – ir katalikų, ir sekuliariose bendruomenėse (Dolar 2014: 33; Michele 2020; Wheeler 2016). Kai kuriems bendruomenės nariams atotrūkis nuo žmonių kuriamos tradicijos ir statuso traktavimas pasitelkus gyvūnų vardus atrodo įžeidžiantis. Interviu pastato priežiūros sparno (*maintenance wing*) narys (Bobas, rašytojas, JAV, apie 55 m.) teigė, kad jis nesutinka pastato priežiūros darbų traktuoti kaip performanso arba eksperimento. Bobas savo statusą apibrėžia kaip *le chef de chantier*. „Šioje srityje viskas prasideda konkrečiais įgūdžiais ir medžiagomis – arba juos turi, arba ne“, – kalbėjo menininkas. Jo kritikoje verta išskirti keletą aspektų. Vienas nurodo Bobo visą gyvenimą keliaujant įgytą sunkaus darbo patirtį (jis taip pat yra stalius, pagamino

²⁷ „*You are now hunted by a liquid animal. She can pour herself through a tiny little crack*“, pasakojama Craigo Foster'io filme „*My Octopus Teacher*“ (2020). Jame kalbama apie gamtininko ir režisieriaus draugystę su aštuonkoju ir tai, kaip ši draugystė padėjo veikėjui įveikti savo gyvenimo krizę.

²⁸ Teorinių tyrimo prieigų pasirinkimas ir jų keitimas straipsnyje susijęs su pačios tiriamos medžiagos specifika. Vis dėlto jų santykis vietomis gali kelti abejonių. Haraway paminėjimas yra kaip tik toks pavyzdys. Ji pasirinkta ne tik todėl, kad plėtoja žmogaus ir gyvūnų simbiotinių santykių temą, bet ir todėl, kad ji kartais cituojama pačių bendruomenės narių. Vis dėlto tai nereiškia, kad ja buvo pasiremta apibrėžiant mandatai.

bendruomenei ne vieną baldą), kurią jis apibrėžė Viduramžius siekiančią, keliaujančių darbininkų tradiciją nusakančiu žodžiu *compagnonnage*. Tokį darbininką labiausiai apibūdina kelionių metu ir etiškai įprasminantame santykiyje su kitais žmonėmis įgytų įgūdžių ir žinių vertė (plg. Schofield 2017; Truant 1994).

Kitas aspektas nurodo, kad, pastato priežiūros veiklas nurašius tiesiog kaip „dar vieną performansą“, atsiranda veiklų „išlyginimas“. Dėl to nuvertinami pastato priežiūros darbas ir įgūdžiai, kurių reikia, kad jis būtų atliktas. Informanto tvirtinimu, taip pasireiškia klasių kova. Jo teigimu, daug bendruomenės narių nesupranta to darbo, kuris buvo įdėtas, kad jie galėtų mėgautis šia vieta. Supriešindamas asmeninę ir istorinę to darbo vertę su gyvūnų vardų priskyrimu Bobas teigė, kad gyvūnų vardų naudojimas „juokina žmones“.

Pasaulietinis bendruomenės vaidmuo istoriniame ir religiniame krašto kontekste bei jos santykiai su vietinėmis bendruomenėmis

Kad vienuolynas yra ne tik „alternatyvios bendruomenės“ gyvenimo vieta, bet ir vietinių pasakojimų, miestelio gyventojų dėmesio ir tapatybės dalis, įsitikinau bendraudamas su ponja Kutiur (buvusi buhalterė, 75 m. moteris, savivaldybėje jai patikima tarpininkauti tarp vietinių gyventojų ir savivaldybės sprendžiant viešųjų statybų klausimus), kuri apie 1994 metus atsikraustė į Saint Erme gyventi su šeima iš netoliese esančio Reimso. Ponja Kutiur su vyru įsigijo kotedžą, kuris buvo pastatytas turint tikslą apgyvendinti vyriausio amžiaus vienuolės kažkada po to, kai 1961 metais Notre-Dame seserų kongregacija buvo absorbuota La Pomeraye Apvaizdos kongregacijos (1825–) (Martin 2024: 45–46). Vieno pokalbio metu, mums išėjus pasivaikščioti po vienuolyno sodą, kur ji supažindino mane su jai žinomais augalais, ponja Kutiur papasakojo legendą apie tris moteris, kurios atkeliavo susikrovusios mantą ant vieno asiliuko ir padėjo suklestėti jau tada čia augusiam sodui. Šaltiniai liudija, kad tai – tikra istorija. Jean-François Martino knygoje rašoma, kad „1816 metais Visų Šventųjų dieną trys jaunos mergaitės, Alexandrine Meurice, Victoire Hestret ir Marguerite Garet, visos iš Courtrizy, atvyko Lisse seminarijos vyresniojo pono Jeano Baptiste'o Billaudel'io įsakymu pasišvęsti Dievo tarnybai Saint-Erme“ (ten pat: 20). Jos ir buvo pirmosios vėliau įsteigtos kongregacijos vienuolės. Tą istorinį laikotarpį taip pat atspindi ponios Kutiur namuose šalia jos vaikų ir anūkų nuotraukų bei šventųjų atvaizdų kabantys Napoleono Bonaparto portretai. Apylinkėse galima pamatyti ir daugiau istorinių, tiek imperatoriui, tiek pasaulinių karų aukų atminimui skirtų paminklų.

Būtent dėl didelio vietinių domėjimosi istorija bei religingumo Performatyvių menų forumo situaciją šioje provincijoje reikia vertinti neblėstančios vietinių gyventojų meilės Bonapartui ir giliai išplitusios, karštai praktikuojamos katalikybės kontekste. Napoleonas yra ne tik nacionalinis didvyris. Po Prancūzijos revoliucijos katalikybė buvo nuožmiai naikinama, o perėmęs valdžią imperatorius ją atkūrė (Barbara 1926; Ward 1979: 4–7). Iš kitos pusės, tiek Prancūzijoje, tiek šiame regione XX amžiaus antroje pusėje, daugėjant naujų religinių judėjimų, ypač aktyviai reiškiasi antikultinės pažiūros ir persekiojimai, kurie tokius judėjimus traktuoja kaip sektas ir siekia juos naikinti. Taip atsitiko aštunto

dešimtmečio pabaigoje vienuolyno patalpose įsikūrusiai „*Haut de Saint-Erme*“ bendruomenė²⁹. Šiuo požiūriu 2006 metais Saint Erme pradėjusi kurtis menininkų bendruomenė atsidūrė tarp giliai įsišaknijusių nacionalinių bei religinių vertybių ir lūkesčių. Ieškantis tarp jų vietos, daugiausia lėmė Ritsemos, kuris iki mirties gyveno Saint Erme vienuolyne, palaikyti santykiai, bendras, kartu su „vietiniais“ forumo kaip „viešosios mokyklos“ miestelyje apibrėžimas³⁰, miestelio gyventojams prieinami koncertai koplyčioje ir kiti renginiai bei projektai (*L'union* 2013). Apie keletą jų bus rašoma vėliau. Pirmiau paminėto pastato priežiūros sparno nario Bobo teigimu, atsižvelgiant į tai, kad pastatuose gyvuojant Marcelio Cornelio vadovaujamai „sektai“, vartai buvo visada rakinami, Performatyvių menų forumas juos visada laiko atvirus³¹.

Kad bendruomenė kaip „viešoji mokykla“ svarbi ne tik menininkams, bet ir vietinėms bendruomenėms, įsitikinau bendraudamas su į Saint Erme daugiau nei dešimt metų atvykstančiu choreografu (vokietis, apie 30 m.). Jis papasakojo apie mokytojos ir mokinių iš Sissons Terapijos, edukacijos ir pedagogikos instituto (ITEP arba *Instituts Thérapeutiques, Educatifs et Pédagogiques*) projektą, kurio metu jie naudojosi „meniniais apribojimais“ (tais savotiškais „idioritminės regulos principais“) ir kitomis forumo atvertomis galimybėmis. Tai vyko Ritsemos kvietimu. Devynių žmonių grupė, mokytoja Sophie Poudroux ir edukatorė Nathalie Souaille kartu su septyniais berniukais 2015 metų rugsėjo–gruodžio mėnesiais visi kartu atsidėjo rašymui. Tuo, kas buvo rašoma, buvo dalijamasi. Vėliau grupė padidėjo. Dirbtuvių metu kartu sukurtame filme „*Atelier d'écriture à Paf*“ (2016) pasakojama, kad „tai buvo vieta ir laikas, kuriuos mes sukūrėme sau patiems. [...] Mums reikėjo išvykti iš ITEP, įkvėpti šiek tiek šviežio oro, pabūti kitur, kad apsikeistume patirtimis, kad galėtume kurti, žodžiu, kodėl nepabandžius truputį pabūti menininkais ir mums?“ („*Atelier d'écriture à Paf*“ 2016). Dalyviai susipažino su filosofais, muzikantais, aktoriais, choreografais ir kitais bendruomenės nariais. Kartais mokiniai būdavo kviečiami

²⁹ Reikia paminėti, kad vienuolyno patalpose XX amžiaus pabaigoje įsikūrusi Saint Erme „sektą“ nėra išimtis. Net su Georges'o Bernanos'o knygos *Kaimo klebono dienoraštis* veikėju kartą lygin-tas, labiausiai „nepavargstantis“ kulto persekiotojas, minėjome, buvo Trouslard'as (Rouquet 2013). Laono mieste, kuris yra netoli Saint Erme, vykusiame teisme jis taip pat liudijo prieš scientologiją. Kitur „pasmerkė Opus Dei elgesį, „Jehovos liudytojus“, „Tradiciją, šeimą ir nuosavybę“, „*Avenir de la culture*“ ir kita“ (CCMM 2011).

³⁰ Kai kurių vietinių gyventojų katalikų įsitraukimą į alternatyviosios bendruomenės kaip viešo-sios mokyklos veiklas galima vertinti iš XIX amžiaus pradžios istorijos perspektyvos. Jų ir agnostiškos bendruomenės santykį tikriausiai galima interpretuoti remiantis XIX amžiaus Vakarų vertybių sistemoje išskylančia jungtimi, kuri „į Dangų įleidžia“ pagarbos vertą „ateistą“ ar net „nusikaltėlį“ pro duris, kurias atidaro uoliausi krikščionių tikintieji (Balzakas 1995 [1836]; Hegelis 1966 [1808]).

³¹ Bendruomenės santykius su miesteliu apibrėžia daug praktikų – ne tik kadaise vienuolyne dirbusių ar net jo auklėtinėmis buvusių moterų mezgimo ratelis, pokalbiai anglų kalba, koncertai ar ekskursijos. Kartais bendruomenė ir miestelio gyventojai kartu valo gatves. Ilgą laiką vienas asmuo paprašęs gaudavo maisto (kol neapsivogė). Bendruomenė reguliariai iš vietinių ūkių su nuolaidomis perka daržovių ir kitų produktų. Miestelio gyventojai kartais padovanoja drabužių ar baldų (pavyzdžiui, kam nors mirus). Taip pat nuolat pabrėžiamas trapus bendruomenės ir miestelio gyventojų santykis – prižiūrėta, kad gatvėje vakare nesklisų muzika ir pan.

pažiūrėti jų kūrinių, kartais tie autoriai ateidavo pažiūrėti jų darbų. Jaunuoliai būdavo kviečiami kartu medituoti, valgyti, gerti arbatą, buvo dalijamasi patirtimi ir diskutuojama. Galiausiai, kaip minėta, dirbtuvių metu parašytų tekstų pagrindu kartu sukurtą filmą. „*Atelier d'écriture à Paf*“ apibūdindčiau kaip kinematografinę rašymo, diskusijų ir idėjų įgyvendinimo laboratoriją, kurioje jaunuoliai buvo tartum kilstelėti virš savo aplinkos ir socialinių santykių, kad permąstytų ir juos, ir savo vaidmenį juose. Žiūrint filmą krinta į akis, kad jis leidžia pažvelgti į save iš meninio metodo pagrindu įsteigtos distancijos. Išryškėja socialinės produkcijos dirbtinumas, atsiranda galimybė atitolti nuo autentiškos, dažnai neleidžiančios kūrybingai ir laisvai, pasitikint savimi veikti tapatybės³². Šia prasme „*Atelier d'écriture à Paf*“ yra infrastruktūriškai kritiškas. Galima pažymėti, kad komforto zonos transformavimas į „savo“ gyvenamąjį pasaulį, kuriame įgyvendinamos kūrybinės ir kitos veiklos, primena Jeano-Luco Godard'o darbus. Nors ITEP, kaip informavo su „*Atelier d'écriture à Paf*“ mane supažindinęs choreografas, kritikavo netradicinę savo darbuotojų iniciatyvą, tai pavyzdys, kaip, pasitelkus idioritminius bendruomenės principus, gali būti praktikuojami meniniai metodai.

Su kitu edukacinio posūkio atveju bendruomenėje susidūriau atėjęs vesti savaitinių „Pokalbių anglų kalba“, kurie ten tiesiog vadinami „*English conversations*“. „Pokalbiai“, kuriuos kažkada inicijavo Ritsema, vyksta jau daugiau nei penkiolika metų. Kartu su „Mezgimo grupe“, kurią sudaro jaunystėje vienuolyne dirbusios ar net mergaičių mokyklą baigusios, kas savaitę susitikti ateinančios moterys, tai yra pastoviausia ir seniausia bendruomenė kaip viešąją mokyklą traktuoti leidžianti praktika. Sumanymas toks, kad kiekvieną savaitę kuris nors rezidentas susitinka su grupele žmonių iš miestelio, kurie norėtų mokytis anglų kalbos. Kadangi rezidentų tautybės, profesijos, amžius, socialinė padėtis skiriasi, tai pokalbiai kiekvieną kartą įgyja visiškai naujas formas. Kartą mačiau, kaip choreografas iš Talino žaidė su jais savo paties sugalvotą žaidimą kamuoliu, kitą kartą matematikos filosofijos doktoratą ginanti amerikietė pasiūlė mokytis anglų kalbos pasitelkus tą žaidimą, kurį žaidžia Quentino Tarantino filmo „*Reservoir Dogs*“ (1992) herojai, o dar kitą kartą vyko diskusija apie translytiškumą, dar kitą – buvimą vegetaru ir t. t. Per penkiolika metų buvo išrasta ir pritaikyta daugybė įvairiausių technikų, diskutuota įvairiausiomis temomis, papasakota daug istorijų. Neseniai buvo pateikta paraiška Europos Sąjungos programos „Kūrybiška Europa“ finansavimui gauti, kad būtų išleistas leidinys, kuris galėtų būti tiek archyvas, tiek prisiminimų knyga, tiek sąlyga performatyviai „Pokalbių“ praktikai skliti.

Panašiai kaip rūpinantis skalbiniais ir daugeliu kitų dalykų, *aštuonkojis* turi arba pats vesti tuos „Pokalbius“, arba surasti asmenį, kuris norėtų juos vesti. Kartą pasirinkau antrą variantą. Susirinkus septynių asmenų grupei (35–75 m. moterys, dirbančios arba dirbusios banke, pašte, ligoninėje, kūno rengybos prekių parduotuvės administracijoje, mokykloje etc.), mano pasiruoštas „užsiėmimų planas“ tuojau pat buvo kvestionuotas vienai dalyvių

³² Šis projektas leidžia atrasti socialinius santykius kaip dirbtinius, pagamintus, netgi netikrus. Tai iš esmės skiriasi nuo tų apribojimų, kuriuos numato „grynų produktų“ metafora (plg. Clifford 1988: 1–20).

paklausus, ar aš nenorėčiau pažaisti kortomis. Netrukus išaiškėjo, kad susiklostė tendencija, jog pasiūlymai dažniausiai ateina iš vienos – „Pokalbius“ vedančių asmenų – pusės. Juos dažniausiai veda vis nauji asmenys, kurie ateina iš anksto su savo pasiūlymais, o pačių dalyvių pageidavimai turi mažai erdvės iškilti į paviršių. Tiek smagus bendravimas, tiek puošni išvaizda rodė, kad dalyvėms „Pokalbiai“ yra ne tik kalbos lavinimo, bet ir svarbus viena kitos (pri)pažinimo, smagaus laiko leidimo su draugėmis ir rezidentais (-ėmis) ritualas. Su moterimis pasitarėme, kad nuo šiol į pokalbius bus kviečiami jų artimieji, kurie žino istoriją apie miestelį ar vienuolyną, kad bus atsinešama visokių daiktų iš namų, pavyzdžiui, meno kūrinių ar nuotraukų. Viena moteris kitą kartą pažadėjo atsivesti dukterį, kuri pademonstruos savo piešinius. Bus galima pakalbėti apie juos ir apie dailės mokymo ir rodymo situaciją miestelyje. Apie tokį „etnografinį posūkį“ „Pokalbiuose anglų kalba“ informavau „kitus žvėris“ ir jie tą sumanymą sutiko su dideliu entuziazmu.

Nuo susisaistymo su ne žmonėmis prie pasipriešinimo seksizmo, rasizmo ir klasinio dominavimo tendencijoms

Anksčiau įgaliojimu grįstas individualių bendruomenės narių santykis su bendruomenės socialumu atvėrė erdvę kritiškumui, kuris yra performatyvumo pagrindas. Vis dėlto kai kurie sprendimai, pavyzdžiui, požiūris į gyvūnus, ilgai nesulaukė tinkamo dėmesio. Ten, kur naujojo vienuolyno pastato dalyje valdant kongregacijai buvo mokinių klasė, dabar yra *peacock room* auditorija arba studija, kuri taip buvo pavadinta greičiausiai todėl, kad įsikūrus bendruomenei jos įkūrėjas įsigijo penkis povus (Sabisch 2017: 131), kurie miegodavo visai čia pat už „klasės“ lango. Tyrimo metu man „atliekant *aštuonkojo* vaidmenį“ jų jau nebebuvo. Kaip sakė daugelis, jie čia buvo labai nelaimingi. Paskutinį vienišą povą dar mačiau prieš keletą metų. Pati povų laikymo šioje aplinkoje idėja buvo akivaizdžiai estetinė ir labiau, atrodo, sietina su reprezentacija, aristokratišku gyvenimo būdu ir nepakankamai reflektuota kolonijinių Vakarų istorine patirtimi nei su meile ir palankumu gyvūnams³³. Bendruomenėje, kaip minėta, gyvūnai buvo uždrausti. Tai, kad buvo auginami povai, o vėliau vištos ir gaidžiai, galima paaiškinti remiantis tik elementariu pragmatizmu arba išskirtine įkūrėjo, kuris gyveno vienuolyne nuo bendruomenės įkūrimo iki mirties, Jano Ritsemos, teise. Kartais neteisingai laikomas vieninteliu bendruomenės steigėju, norintiems pasilikti jis įvedė, kaip minėta, trijų *ne* reikalavimą³⁴. Vienas *ne* buvo gyvūnams – buvo uždrausta atsivežti vaikus, gyvūnus ir partnerius. Tai ne vieta atostogoms,

³³ Tai, kaip „*povai* dirba“ savo „reprezentacinį darbą“, gerai atspindi 2013 metais paskelbtas straipsnis apie naujai atvertas vienuolyno duris (*L'union* 2013).

³⁴ Ritsema kartais minimas kaip vienintelis forumo įkūrėjas (žr., pavyzdžiui, Sabisch 2017: 131). Tai minčiai nuosekliai paprieštarauja viename kolektyviniame dokumente išdėstyta mintis apie įgaliojimą ir pasitikėjimą bendruomenėje: Ritsema nupirko pastatus ir patikėjo juos bendruomenei, tačiau daug lėmė Cvejic, kuri irgi rizikavo, sukvietė draugus iš visos Europos (apie 20–30 žmonių), kad būtų nuspręsta dėl pastatų ateities (*MW* 2019). Trumpai tariant, įgaliojimo arba mandato istorija bendruomenėje prasideda dar prieš jam atsirandant.

tai vieta darbui, rašė Ritsema (Ritsema 2008). Nors trys *ne* dar prieš jo mirtį ir po jos 2021 metais galiojo ir tebegalioja, jie taip pat pradėjo silpti.

Ne visi pokyčiai vertintini vienodai. Maždaug nuo 2018 metų sparčiai daugėja rezervacijų poroms³⁵. Maždaug tuo metu, kai mirė įkūrėjas, į bendruomenę buvo priimta, pirmą kartą joje leista *pasilikti* dar vienai atklydusiai katei (*Chat Gris*). Argumentuodama, kad „mums rūpi daugiau nei žmogus“ (plg. Haraway 2016: 43, 101), grupelė bendruomenės narių *Telegram* platformoje įkūrė kanalą pavadinimu *cat care chanel*, kurio dalyviai *kolektyviai*, dauguma nebūdami vietoje, bet kartu rūpinasi auginamomis katėmis. Dalijamasi ne tik informacija apie kačių kasdienybę, jų poreikius, vaistus, dietą, bet ir žiniomis apie kitus vienuolyno pastatuose ir aplinkoje gyvenančius gyvūnus: apie į kambarius įskridusius šikšnosparnius, iš lizdo iškritusį paukščiuką, temperatūrą komposte (įvertinant sliekų gyvenimo jame sąlygas) ir pan. Tiek pasaulyje, tiek bendruomenėje tas veržimasis „rūpintis daugiau nei žmogumi“ susiduria su iš žmogaus (ne)sąmoningo siekio rūpintis vien savo rūšimi kylančiu aplaidumu, draudimais ir ignoravimu (Haraway 2016).

Bojana Cvejić, viena iš bendruomenės įkūrėjų, rašo, kad jei susisaistymas su ne žmonėmis gali atrodyti pernelyg sudėtingas arba nesuvokiamas, jei reikalauja per daug žinių, priešintis kitų būtybių išnaudojimui galima praktikuojant vadinamąją „atgalinę inžineriją“³⁶. Ji tiria produktyvius santykius, kad išskirtų tuos individus, kurių darbas lieka nematomas. Tai daugybė technikų, motinų, dramaturgų, asistentų, organizatorių, performanso atlikėjų, vertėjų ir kitų bendradarbių, kuriuos ji vadina *caregivers* (Cvejić 2004: 11). Cvejić požiūris ir kritika dažnai sutampa su jos buvusio gyvenimo ir kūrybos partnerio Ritsemos idėjomis, tačiau ir skiriasi. Manytina, kad jai labiau būdinga taisyklės traktuoti kaip „kritinius principus“. Ji forumą vertina kaip „alternatyvią bendruomenę“, kuri yra šiuolaikybei būdingo socialinio telkimosi į tokias bendruomenes reiškinio dalis. Ji vertina šį reiškinį kaip turtingos visuomenės pertekliaus situaciją ir ragina su juo besitapatinančius subjektus pasitelkti įvairius *įrankius* (taip pat ir forumą), siekiant mažinti atotrūkį tarp skirtingų pertekliaus formų. Šia prasme Ritsemos „sugalvotos“ „taisyklės“ ir apribojimai labiau sietini ne tiek su socialine vaidmenų visuomenėje kritika, kiek su teatro institucijos kaip performatyvaus meno kūrinio ir kūrėjo samprata.

Tai, kad „mokyklos“ įkūrėjo vaidmuo bendruomenėje nebuvo vien tik pozityvus, atskleidžia socialinė bendruomenės savikritika. Xaviero le Roy'aus teigimu, „forumas kaip

³⁵ Nors „rezervacijos dviem“ nebūtinai ką nors pasako apie atvykstančius asmenis, į akis krinta tai, kad tokių rezervacijų skaičius kasmet skiriasi ir didėja. Iki 2018 metų pasitaikydavo vos keletas rezervacijų dviem žmonėms per metus. 2017 metais jų buvo 16, 2018 – jau 53, o 2023 – 158. Šie duomenys nėra tikslūs, nes kartais atvykėliai nenori skelbti savo vardų internete. Duomenys surinkti analizuojant lankytojų sąrašus, prieinamus internete (<https://www.pa-f.net/>).

³⁶ Atvirkštinės arba grįžtamosios inžinerijos techniką būtų įdomu apmąstyti kasdienio ritualo teorijos požiūriu. Pavyzdžiui, Braddas Shore'as rašo, kad dauguma kasdienybės ritualų slepia nepageidaujamus, ignoruojamus mitus. Jis aprašo ritualus kaip tai, ką sunku pradėti, bet po kelių sėkmingų susibūrimų socialiniai susijimai paprastai toliau vyksta savaime. Tai jis vadina *the gift of agency reversal* (Shore 2023). Grįžtamumas, kurį skatina bendruomenės taisyklių praktinis taikymas arba performansai, kurie perkuria ritualus, galėtų būti vertinami kaip šiuo dovanojimu paremti santykiai.

Ritsemos kūrinys“ netrukus jį peraugo, tapo tuo, ko jis negalėjo numatyti. Viena vertus, jis turėjo palikti viską kitiems, o kiti, ta gimstanti bendruomenė, turėjo iš naujo juo pasitikėti kaip direktoriumi ir suteikti jam mandatą rūpintis vis labiau visiems prieinamu turtu (MW2019). Kita vertus, po jo mirties pasigirdo balsų, kurie buvo griežtai nukreipti prieš mizoginiją, rasizmą ir kitas neapykantos formas. Pasklido kalbos, kad jis piktnaudžiavo privilegijuota padėtimi (Brodie 2024) – menininko, bendruomenės steigėjo, savininko, nuolatinio vienuolyno gyventojų ir kitais autoritetais. Skirtingų bendruomenės narių pašaipiai ir įžeidžiai vadinamas „dutch guy“, „seksualiniu plėšrūnu“, „katinu tarp pelių“ ir pan., Ritsema buvo kaltinamas išprievartavimu. Teigta, kad jis prisidėjo prie to, jog į bendruomenę atvykdavo sekso nuotykių ieškančių, moteris žeminančių vyrų.

Bendruomenė nuolat iškelia ne tik seksizmo, bet ir rasizmo bei pasiturinčios klasės menininkų dominavimo problemas tiek savo viduje, tiek už jos ribų; ji diskutuoja, dalijasi žiniomis apie jų įveiką ir kuria socialinius santykius transformuojančias, Vakarų institucijų tradiciškai daromų klaidų išvengti padedančias koncepcijas. Pavyzdžiui, prieš kurį laiką atsirado projektas „The Mattress“, kurio tikslas – kaupti lėšas, kad į forumą galėtų atvykti juodaodžiai menininkai, kurie dėl materialinių priežasčių sau to leisti negali (daugiau žr. <https://pafmattress.carrd.co/>).

Išvados

Pirmoje straipsnio dalyje buvo apžvelgta architektūrinė, gamtinė (daugiau dėmesio skiriant augalams) ir istorinė vienuolyno pastatų erdvė bei kraštovaizdis. Buvo išskirti ryškesni pokyčiai, pirmiausia katalikybės simbolių nykimas, vienuolyno erdvių perskirstymas, padarytas devintame dešimtmetyje čia gyvavusio kulto, senųjų vienuolyno / mokyklos erdvių transformacija į naujas, labiausiai susijusias su bendruomenės „gyvenimo kartu“ poreikiais. Atkreiptas dėmesys, kad bendruomenės valdomos erdvės kartais lyginamos su tokiomis „gyvenimo kartu“ struktūromis kaip viešbutis ar viešnamis. Pabrėžiamas laisvas ir takus erdvių alternatyvioje bendruomenėje naudojimas, kuris nepriklauso nuo institucinės / infrastruktūrinės požiūrio į erdvę ir laiką logikos.

Antroje dalyje parodyta, kad negatyvia refleksija grindžiamas menininko (arba menininkų) potencialas atsiremia į potencialaus subjekto ir objekto traktavimą, kurio praktinį veikimą užtikrina vadinamieji meniniai apribojimai bei principai. Toks požiūris ne tik skatina eksperimentuoti, diskutuoti, kurti peržengiant savo paties socialinio ir kultūrinio tapatumo ribas. Jis taip pat fluidizuoja bendruomenės narių santykius ir yra komunalinio santykio su nuosavybe, bendro naudojimosi daiktais ir erdvėmis pagrindas. Parodyta, kad toks bendruomenės steigimas susijęs su teatrinės reprezentacijos bei institucijos kritika ir transformacijomis amžių sandūroje. Su šiais pasikeitimais sietini ir bendruomenės įkūrėjo Ritsemos kurti performansai.

Trečiojoje dalyje aktualizavome vadinamosios „kapitalizmo religijos“ (Benjaminas) ir sekuliarios, pasaulietinės valdžios kritiką, kuri susijusi su nepalankios menininko (taip pat kitų žmonių ir būtybių) vietos žmonių visuomenėje apibrėžimu. Parodėme, kad Bojana's

Kunst knygoje (Kunst 2015) aprašyta menininko situacija sietina su materialių kūrybos, darbo ir gyvenimo sąlygų perėmimu į savo rankas, kurią atrandame alternatyvioje bendruomenėje. Šioje dalyje Agambeno kvietimą pasipriešinti sekuliarioms galios formoms, „grąžinti žaidimui jo profanacinį pašaukimą“ susiejome su potencialaus subjekto / objekto samprata, performanso menu bei alternatyvios bendruomenės saviorganizacija.

Ketvirtoje dalyje aptariama politiška įgaliojimo samprata, kuri siekia išlaisvinti ontologinę būtinybę „turėti balsą“ bei grindžia eksperimentavimą saviorganizacijos modeliais. Pirmiausia pateikėme pavyzdį, kad šioje bendruomenėje, kaip ir kitose Vakarų institucijose, kartais prasiveržia požiūris, jog PAF – tai ne politikos, o meno vieta, kad tas dvi sferas reikia laikyti atskirtas. Parodėme, kad toks požiūris nesupranta, ką reiškia politiškumas anapus formalaus požiūrio į galią ir iš esmės tarpsta vadinamojoje komforto zonoje.

Ontologinė būtinybė „turėti balsą“ prisidėjo prie to, kad eksperimentai saviorganizacijos modeliais bei vaidmenys (*actors*) saviorganizacijoje pastaraisiais metais apibrėžiami pasitelkus skirtingus simbiozės pavyzdžius ir gyvūnų vardus. Nors toks požiūris neleidžia instituciškai suvaržyti bendruomenės narių santykių, bet stiprina jos fluidiškumą ir įsitraukimą, jis taip pat susilaukia kaltinimų, kad nuvertina kitų asmenų įdedamą darbą bei senas tradicijas, kuriomis remiasi reikalingų tam darbui įgūdžių igijimas.

Penktoje dalyje aptariama unikali alternatyvios bendruomenės vieta nacionalinių ir religinių miestelio bendruomenės lūkesčių kontekste. Alternatyvi bendruomenė pasivadino „viešąja mokykla“, joje pradėti rengti miestelio bendruomenei skirti renginiai. Svarbiais santykių su miesteliu gerinimo veiksniais galima laikyti tai, kad PAF tapo pastovia bendruomenės įkūrėjo Ritsemos gyvenimo vieta ir atsiribojimą nuo anksčiau ten veikusio kulto praktikų. Šioje dalyje taip pat aptarėme keletą su PAF kaip viešąja mokykla susijusių alternatyvios edukacijos pavyzdžių.

Pasiremami „meniniais apribojimais“, bendruomenė ir erdvėmis, miestelio ir regiono gyventojai (pavyzdžiui, ITEP mokytoja ir mokiniai) siekia alternatyvaus ugdymo, kuris išreiškia kūrybinį potencialą pasitelkus darbo kartu ir meno metodus (rašymo dirbtuvės, filmavimai, maskaradas ir vaidinimai). Kritinis bendruomenės principų apsvarstymas (kaip antai atsižvelgimas į kitų norus, ne tik į savo planus) yra svarbus ne tik kasdienėse bendruomenės praktikose, bet ir vedant vadinamuosius „*English conversations*“. Parodėme, kad dalyvių norų išplėtojimas leido „Pokalbiuose anglų kalba“ atsirasti etnografiniam posūkiui.

Paskutinėje dalyje aptartas stiprėjantis dėmesys susisaistymui su ne žmonėmis ir grįžtamajai inžinerijai, kurią pasitelkus stengiamasi daugiau dėmesio skirti nematomiems darbininkams / darbininkėms, traktuojamiems kaip *caregivers*. Išsiaiškinta, kad, nepaisant „gerų norų“ ir kritiškos laikysenos, bendruomenėje ir pasireiškia, ir lieka nutylėti su seksizmu, skirstymu į klases ir rasizmu susiję konfliktai. Pavyzdžiui, bendruomenės įkūrėjas po jo mirties atvirai kaltintas mizoginija, piktnaudžiavimu statusu ir net prievartavimu. Su juo ir kitais asmenimis susietas mizoginiško požiūrio į moteris plitimas tarp bendruomenės narių. Priešindamasi seksizmo, rasizmo ir klasinio diskriminavimo tendencijoms, bendruomenė nuolat rengia diskusijas ir ieško sprendimų, realizuoja iniciatyvas, kurios gali padėti jų išvengti.

Straipsnyje daugelis išskirtų temų nebuvo išplėtos, dar daugiau jų apskritai liko nepaliesta. Galbūt ateityje pavyks tyrimą išplėsti. Vis dėlto ir šis tekstas leidžia spręsti, kad intelektualinės tendencijos ir pastangos, su kuriomis siejama teatrinės reprezentacijos kritika ir eksperimentavimas su socialumo formomis, nurodo tam tikrą bendruomenės gyvenimo kaip utopijos viziją. Barthes'as, aiškindamas, kodėl jo paskaitos apie idioritminį „gyvenimą kartu“ nebuvo užbaigtos fantazija apie gyvenimo kartu utopiją, pateikė keturis argumentus: 1) jam pritrūko entuziazmo; 2) sunku įsivaizduoti idioritminį gyvenimą, kuris tuo pačiu metu baigtųsi ir kaip jis pats, ir kaip jo sumanymas; 3) kiekvienai utopijai reikalinga kolektyvinė dimensija; 4) požiūris, kad tik užrašyta forma yra pajėgi atsižvelgti į fantaziją (Coste 2013: XXV).

Tiriant performatyvių menų forumą ir jo alternatyvią bendruomenę, nesunku aptikti išpildytus šiuos reikalavimus: entuziastingą bendruomenės įkūrimą, kritiniais principais besiremiantį (entuziastingą) veikimą (Ritsema: „veiks kol veiks“), kolektyvinį įvairių veiklų įgyvendinimą (bet jis netotalizuoja bendruomenės ir jos narių santykio kaip „kolektyvas“ arba „kolektyvo“ sampratą turėtų būti plėtojama iš Latouro ar panašios perspektyvos) ir rašto bei kalbos transcendencijos imanentizavimą, iškeliant asimetrinį santykį ir performatyvias, pateikiant kritiką įgalintas to santykio plėtojimo galimybes. Toks atsiskyrimas nuo Barthes'o skepticizmo galėtų būti prisimintas ne tik teatrinės reprezentacijos, bet ir institucinio formalizmo kaip formalios ženklų sistemos taikymo ir materialios erdvės totalizavimo kritikoje (Smith 2012: 49).

Literatūra

- Balsac, H. de. 1995. *The Atheist's Mass*. London: Penguin.
- Barthes, R. 2013. *How to Live Together. Novelistic Simulations of Some Everyday Spaces*. Columbia University Press.
- Barbara, Sr. M. 1926. „Napoleon Bonaparte and the Restoration of Catholicism in France“, *The Catholic Historical Review*, 12 (2): 241–257.
- Benjamin, W. 1915. „Das Leben der Studenten“, *Der Neue Merkur* 2: 727–737. Müller, München und Berlin. Digitale Volltext-Ausgabe bei Wikisource. Prieiga per internetą: https://de.wikisource.org/w/index.php?title=Seite:Benjamin_Das_Leben_der_Studenten.djvu/4&oldid=
- Beverly, E. 2024. „HIAP is an Apartheid Free Zone“, *HIAP.fi* Prieiga per internetą: <https://www.hiap.fi/hiap-is-an-apartheid-free-zone/>
- Bismarck, B. von. 2012. „The Exhibition as Collective“, in Beatrice von Bismarck, Jörn Schaffaff and Thomas Weski (eds.). *Cultures of the Curatorial*. Leipzig: Hochschule für Grafik und Buchkunst; Sternbergpress.
- Bismarck, B. von. 2021. *Das Kuratorische*. Leipzig: Spector Books.
- (BDG) Bureau d'études GEOGRAM. 2022. *PLU de la Commune de Saint-Erme-Outre-et-Ramecourt Diagnostic communal*. Prieiga per internetą: https://www.geogram.fr/medias/fichiers/Concertations/Saint-Erme/PLU_Saint-Erme-2023-Diagnostic%20communal.pdf
- Brodie, J. T. 2024. „Fifth Rule“, *WUM*. Saint-Erme: Risopaf, Kitchen 3: 5–7.
- (CWC) Carrot Workers Collective. *Surviving Internships: A Counter Guide to Free Labour in the Arts*. Hato Press. 2015. Prieiga per internetą: <https://files.libcom.org/files/carrot-workers-collective-surviving-internships.pdf> [žiūrėta 2025-08-31].

- Cens, R. 2009. *SAINT-ERME pendant la guerre 1939–1945*. Saint-Erme Outre et Ramecourt: L'Association Mémoires Locales.
- (CCMM) Centre Contre les Manipulations Mentales. 2011. *Mort du Père Jacques Trouslard, actif défenseur des victimes de sectes*. Prieiga per internetą: <https://www.ccmm.asso.fr/mort-du-pere-jacques-trouslard-actif-defenseur-des-victimes-de-sectes/>
- Charpentier, L. 1912. *Vie de Monsieur Chretien, ancien curé de Saint-Erme, fondateur de la Congrégation des Sœurs de Notre-Dame à Saint-Erme*. Soissons: imprimerie G. Nougade.
- Coste, C. 2013. „Preface“, in *How to Live Together. Novelistic Simulations of Some Everyday Spaces*. Aut. R. Barthes. Columbia University Press.
- Clifford, J. 1988. *The Predicament of Culture. Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cvejić, B. 2015. *Choreographing Problems Expressive Concepts in European Contemporary Dance and Performance*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cvejić, B. 2024. „With Whom Can You Imagine Sharing This World's Sidewalk?“, *WUM. Saint-Erme: Risopaf, Kitchen 3*: 9–14.
- Cvejić, B.; Vujanović, A. 2015. *Public Sphere by Performance*. Berlin: b_books.
- Devinant, F. 1996. „Un homme d'église, chasseur de sectes. Le père Trouslard traque les gourous qui s'abritent derrière le religieux“, *Liberation*. Prieiga per internetą: https://www.liberation.fr/france-archive/1996/10/04/un-homme-d-eglise-chasseur-de-sectesle-pere-trouslard-traque-les-gourous-qui-s-abritent-derriere-le-_18504
- Dolar, M. 2014. *What's in the Name?* Liubliana: Aksioma.
- Evans, H. C. (Ed.) 2004. *Byzantium: Faith and Power (1261–1557)*. Metropolitan Museum of Art. New York.
- Fischer-Lichte, E. 1997. „Performance Art and Ritual. Bodies in Performance“, *Theater Research International*, 22 (1): 22–37.
- Foucault, M. 2005. *The Hermeneutics of the Subject. Lectures at the Collège de France 1981–82*. Palgrave Macmillan.
- Gajauskas, A. 2025. „Apie socialinę ir kultūrinę atskirtį pietinėje Klaipėdos miesto dalyje. Simetrinės antropologijos apybraiža“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 54 (1): 36–63. doi:10.15388/SocMintVei.2024.54.2.
- Gajauskas, A. 2024. „Apie miesto mugės patalpose įsikūrusį Ukrainos karo pabėgėlių atvykimo centrą iš jo tarnautojo perspektyvos“, *Darbai ir dienos* 81: 45–60. <https://doi.org/10.7220/2335-8769.81.3>
- Bernanos, G. 1937. *The Diary of a Country Priest*. London: Published by Boriswood.
- Haraway, D. J. 2016. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press.
- Hegel, G. W. F. 1966. „Who Thinks Abstractly?“, in *Hegel: Texts and Commentary*. Kaufmann, Walter. Garden City, NY: Anchor Books, 1966: 113–118.
- Jackson, Sh. 2015. „Toward an Analytical and Methodological Understanding of Actor-Network Theory“, *Journal of Arts & Humanities*, 4 (2): 29–44.
- Kinkade, K. 1974. *A Walden Two Experiment; The First Five Years of Twin Oaks Community*. William Morrow & Co.
- Komar, I. 1983. *Living the Dream: A Documentary Study of the Twin Oaks Community*. Norwood Editions.
- Kunst, B. 2015. *Artist at Work, Proximity of Art and Capitalism*. Winchester: Zero Books.
- Levandowski, M. 2020. What's in a Name? Website of School Sisters of Notre Dame. Prieiga per internetą: https://ssnd.org/religious_names/ [žiūrėta 2025-08-31].

Martin, J.-F. 2024. *St-Erme et le Couvent*. Saint-Erme Outre et Ramecourt: L'Association Mémoires Locales.

Maillaguet, J. M. 1865. *Le miroir des ordres et instituts religieux de France*. T. I (A–F). Avignon: Amédée Chaillot. Prieiga per internetą: https://books.google.fr/books?id=6syVAHcc_7QC&pg [žiūrėta 2025-08-31].

(MW) *Murky Waters*, 2019 (Viešai neskelbtas, tik bendruomenės nariams prieinamas dokumentas.)

Mickūnas, A. 2020. „Ritualai, posakiai, braižyba“, *Filosofija*. Prieiga per internetą: <https://www.filosofija.info/mickunas-algis/algis-mickunas-ritualai-posakiai-braižyba/> [žiūrėta 2025-08-31].

Payne, A. A. 1999. *The Architectural Treatise in the Italian Renaissance*. Cambridge [u.a.]: Cambridge Univ. Press.

Passehl, E. 2004. „Twin Oaks Community: Women's Liberation, Generational Divide, and the Evolution of Women's Culture“, *ARCHIVE*. University of Wisconsin–Madison Undergraduate Journal of History: 37–50.

Peleckis, M. 2022. *Naujieji religiniai judėjimai Lietuvoje: tarp tradicijos ir kosminių religijų*. Šiauliai: Saulės titnagas.

Rancière, J. 1991. *The Ignorant Schoolmaster: Five Lessons in Intellectual Emancipation*. Stanford, California: Stanford University Press.

Ritsema, J. 2004. „Lecture on Improvisation“, *Sarma*. Prieiga per internetą: <http://sarma.be/docs/807> [žiūrėta 2025-08-31].

Ritsema, J. 2008. „Performing Arts Forum – PAF“, *gift – zeitschrift für freie theaterarbeit*. Juli-September 08: 43.

Ritsema, J. 2010. „How to think Property Liquid: From the Economy of a Factory to the Economy of a Public Park“, in Broszat, T., Gareis, S., Nida-Rümelin, J. und Thoss, M. (Hrsg.). *Woodstock of Political Thinking: Im Spannungsfeld zwischen Kunst und Wissenschaft*. Berlin: Theater der Zeit.

Rouquet, G. 2013. „Le père Jacques Trouslard et les sectes. Interview“, *lenversdudecor.org*. Prieiga per internetą: <https://www.lenversdudecor.org/Nouvel-article,70.html> [žiūrėta 2025-08-31].

L'union. 2013. *Saint-Erme-Outre-et-Ramecourt / Visite du couvent Un après-midi pour de découverte*. Prieiga per internetą: <https://www.lunion.fr/art/accueil/saint-erme-outre-et-ramecourt-visite-du-couvent-un-ia0b0n30058> [žiūrėta 2025-08-31].

Sabisch, P. 2017. „For a Topology of Practices. A Study on the Situation of Contemporary and Experimental Dance, Choreography and Performance Art in Europe (1990–2013)“, in Brauneck, M. and ITI Germany (eds.). *Independent Theatre in Contemporary Europe. Structures – Aesthetics – Cultural Policy*. Bielefeld: transcript Verlag: 44–184. Prieiga per internetą: <https://www.transcript-verlag.de/shopMedia/openaccess/pdf/oa9783839432433.pdf> [žiūrėta 2025-08-31].

Schofield, H. 2017. „The French Apprentices Thriving on Medieval Roots“, *BBC News*. Prieiga per internetą: <https://www.bbc.com/news/world-europe-42365048> [žiūrėta 2025-08-31].

Shore, B. 2023. „The Hidden Powers of Everyday Ritual“, *The MIT Press Reader*. Prieiga per internetą: <https://thereader.mitpress.mit.edu/the-hidden-powers-of-everyday-rituals/> [žiūrėta 2025-08-31].

Skinner, B. F. 1948. *Walden Two*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Skinner, B. F. 1974. „Foreword“, in Kinkade, K. *A Walden Two Experiment; The First Five Years of Twin Oaks Community*. William Morrow & Co.

Siepen, N. 2006. „Selbstorganisation im Château“, *31 Magazine*, Oktober. Switzerland. Prieiga per internetą: <https://www.pa-f.net/node/100> [žiūrėta 2025-08-31].

Sodeika, T. 2004. „Filosofija anapus pasakojimo teksto“, *Žmogus ir žodis*, IV: 32–44. Prieiga per internetą: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/0f8e0fe1-54e1-4c19-9b20-d0d-9de99b642/content> [žiūrėta 2025-08-31].

Smith, T. 2012. *Thinking Contemporary Curating*. Independent Curators International (ICI), New York.

Steyerl, H. 2009. „Is a Museum a Factory?“ *e-flux journal* #7. Prieiga per internetą: https://artistsspace.org/media/pages/exhibitions/hito-steyerl/2046188198-1623172961/is_a_museum_a_factory.pdf [žiūrėta 2025-08-31].

(SEO) *Saint Erme Outre et Ramecourt. Par les cartes postales*. 2025. Valet Thierry.

Trouslard, J. 2005. „Mes vrais souvenirs des faux souvenirs incestueux“, *A F S I – Alerte Faux Souvenirs*. Prieiga per internetą: <https://fauxsouvenirs-afsi.org/mes-vrais-souvenirs-des-faux-souvenirs-incestueux-par-jacques-trouslard/> [žiūrėta 2025-08-31].

Truant, C. M. 1994. *The Rites of Labor Brotherhoods of Compagnonnage in Old and New Regime France*. Ithaca, London: Cornell University Press.

„Société internationale de recherche interdisciplinaire sur la maladie“. *Babelio*. 2025. Prieiga per internetą: <https://www.babelio.com/auteur/Societe-internationale-de-recherche-interdisciplinaire-sur-la-maladie/159410>

Virtanen, A.; Vähämäki, J. 2005. „The Structure of Change: An Introduction“, *ephemera: theory & politics in organization*: 665–676.

Vishmidt, M. 2017. „Beneath the Atelier, the Desert: Critique, Institutional and Infrastructural“, in Hlavajova, M., Holert, T. (Eds.). *Marion von Osten: Once We Were Artists* (A BAK Critical Reader in Artists' Practices), BAK.

Ward, C. 1979. „Napoleon and the Pope – what Really Happened in 1798?“, *Ministry. A magazine for clergy*. June: 4–7.

Wheeler, V. 2016. „Inside East Wind, Tecumseh's Intentional Community“, *417 Magazine*. Prieiga per internetą: <https://www.417mag.com/issues/september-2016/inside-east-wind-tecumsehs-intentional-community/> [žiūrėta 2025-08-31].

Woodrow, A. 1982. „L'arbre et les fruits“, *Le Monde*. Prieiga per internetą: https://www.lemonde.fr/archives/article/1982/04/06/l-arbre-et-les-fruits_2901898_1819218.html [žiūrėta 2025-08-31].